

Specifická situace romské mládeže na trhu práce

JUDr. Hana Frištenská

Tato studie byla financována v rámci projektu: **Poradenské centrum pro Prahu 3**, projektu podpořeného z prostředků **Evropského sociálního fondu - operačního programu OPFA – Podpora adaptability; Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti**

OBSAH:

Úvodem

I. O nezaměstnanosti Romů

- a) O příčinách nezaměstnanosti Romů
- b) O sociálním či etnickém vyloučení Romů

II. O odlišnosti Romů

- a) O romipen
- b) O výchově dětí v romských rodinách

III. O romské tradici pracovat – historická sonda

- a) O romských řemeslech a řemeslnících
- b) O tvořivosti Romů v tradičních dovednostech a příběhy současných romských umělců a řemeslníků

IV. O sociálním vzestupu Romů a jeho podmínkách

- a) O faktorech, které ovlivňují sociální vzestup Romů
- b) O motivech Romů ke snaze po sociálním vzestupu

V. O profesních aspiracích romské mládeže

- a) O vztahu romských dětí a jejich rodin ke vzdělání
- b) O tom, čím chtějí být romské děti
- c) O možnostech, jak ovlivnit zájem romských dětí o vzdělání a zaměstnání

VI. Výsledky výzkumu realizovaného ZŠ Havlíčkovo náměstí a R-Mosty v rámci projektu „Komunitní poradenské centrum Praha 3“ v roce 2010

- a) Úvodem
- b) O metodice výzkumu
- c) Závěr

VII. Použitá literatura

Úvodem

Následující studie se zabývá problematikou nezaměstnanosti mladých Romů. Pokouší se objasnit v obecné rovině její hlubinné důvody, specifické příčiny a některé možnosti řešení.

Autorka se ve svých tvrzeních opírá o níže uvedené odborné práce, ale především o poznatky z výzkumu „Analýza sociálně ekonomické situace Romů“, realizovaný Socioklubem v letech 2002 – 2005, jehož byla jednou ze dvou hlavních řešitelů. Studie různých autorů, které byly v rámci tohoto výzkumu zpracovány, přinesly řadu ojedinělých poznatků, které osvětlují bariery sociálního vzestupu Romů, motivy některých Romů je překonat (a to především vzděláním, kvalifikací a konečně profesí) i cenu jejich úspěchu.

Dále autorka využívá svých zkušeností, získaných účastí na několika projektech, které byly věnovány zaměstnání a obživě Romů a které realizovaly, spolurealizovaly nebo realizují R-Mosty. Šlo především o projekt „Vzdělávání a zaměstnávání Romů v Praze“, který byl součástí mezinárodního projektu podpořeného v programu Equal a který byl uskutečněn v letech 2005 – 2007. V tomto projektu, který realizovalo Slovo 21 v partnerství s několika institucemi, včetně R-Mostů, působila autorka jako jeden ze tří evaluátorů. Dále to byl projekt „Obchůdek Romen“, který R-Mosty uskutečnily v letech 2002 - 2005. V neposlední řadě je to projekt „Komunitní poradenské centrum Praha 3“, který R-Mosty realizovaly jako partner Základní školy Havlíčkovo náměstí, Praha 3, se kterou dlouhodobě spolupracují, a který v září 2010 končí.

Autorka mimo jiné využívá také zkušeností, které získala jako učitelka romských studentů na Střední škole Managementu a práva v Praze v letech 2007 – 2009, a poznatků různých autorů v oblasti vzdělávání romských dětí, především nové analýzy zpracované Ivanem Gabalem v roce 2007¹.

Následující studie má pomoci těm, kteří pracují s romskými dětmi a mládeží lépe se vyznat v chování a motivech jich samotných ale i jejich rodin, jejichž jsou pevnou součástí.

¹ Analýza postojů a vzdělávacích potřeb romských dětí a mládeže, GAC pro NROS, Praha 2007

I. O nezaměstnanosti Romů

a) O příčinách nezaměstnanosti Romů

Situace Romů na (neromském) trhu práce a současně možnosti její změny patří konkrétně i obecně k těm nejobtížněji řešitelným společenským jevům. Většina důvodů, které způsobují tento jev, se jistě vyskytují i u jiných cílových skupin nezaměstnaných, ale v případě většiny Romů se každý z nich vyskytuje v masivnější (jak kvalitativně, tak kvantitativně) podobě, protože je vždy násoben jejich etnickou příslušností. Ta má své stigmatizující vlastnosti, a to jak vnitřní (romipen, které v důsledcích zahrnuje i tradiční vztah Romů k neromskému vzdělání, kvalifikaci a také zaměstnání), tak vnější (neoblíbenost Romů, jejich diskriminace, která je o to nebezpečnější, že etnická příslušnost Romů je viditelná).

Nezaměstnanost etnických Romů (celkový počet etnických Romů v ČR podle kvalifikovaných odhadů se odhaduje na 150.000 až 200.000 osob) se v celostátním měřítku dlouhodobě odhaduje kolem 70% - 80%, patří tedy k nejtíživějším sociálním jevům, jež romské komunity (a je třeba zdůraznit, že nikoliv nově) doprovázejí. Uvádí se, že pouze cca 26% Romů nemá s nezaměstnaností zkušenost, to znamená, že zhruba 74% romské populace tuto zkušenost má. Z tohoto počtu 75% je dlouhodobě nezaměstnaných².

Hlavní důvody nezaměstnanosti Romů jsou obecně známé: nízká kvalifikovanost a neznalost dovedností, nutných k uplatnění na moderním trhu práce, jen pomalu se měnící tradiční vztah k získání „bílé“ kvalifikace a vzdělání a v neposlední řadě diskriminace Romů na trhu práce. Dalšími důvody je úbytek nekvalifikovaných pracovních příležitostí i špatné pracovní návyky Romů. Vážným problémem je diskriminace Romů na trhu práce (na to si stěžuje 80,4% Romů hledajících práci³).

Určitým důvodem malého úsilí Romů zaměstnat se je i to, že systém státních sociálních dávek byl dosud poměrně benevolentní a dávky relativně vysoké. Často se nevyplácelo ani nastoupit do méně placeného zaměstnání. Dávkový systém nemá etnické varianty, je poměrně důsledně chráněn proti diskriminačním praktikám a Romy je značně využíván. Závislost Romů na sociálních dávkách se v roce 2002 odhadovala na 50% romského obyvatelstva, v některých oblastech až 80%

² Analýza potřeb integrace Romů na českém trhu práce, autorkou Milada Horáková a spol. 2004

³ Šetření mezi romskými respondenty v rámci této analýzy

(Chomutov)⁴. V současné době bude tato smutná statistika podobná, spíše se lze obávat toho, že sociální propad Romů pokračuje.

Vážným problémem, majícím úzký vztah k zaměstnanosti či spíše k nezaměstnanosti Romů, je i problematika bydlení⁵, jejich postupné vysídlování z bohatší části země a konečně jejich prostorová segregace v oblastech s obecně vysokou nezaměstnaností, kde se jejich šance pracovat a integrovat ještě zmenšují. Tento stav, který způsobují přirozené ekonomické procesy, ještě zhoršují nerozumná rozhodnutí měst a obcí, které mají tendenci se „svých“ Romů zbavovat klidně na úkor svých sousedů. Protože bydlení je zcela v jejich kompetenci, stát nemá možnost zasáhnout do těchto často velmi problematických rozhodnutí.

Pro ilustraci tohoto jevu pár zajímavých údajů i o hlavním městě Praze a jejím úsilí zmenšit svojí romskou komunitu⁶. Hlavní město se zdá být předvojem v tom, jak jeho sociálně ekonomický rozvoj po roce 1989 ovlivnil osud romských komunit, které v něm po dobu několika desítek let žily a odešly, vytlačeny agresivními a náročnými podmínkami života v Praze. Je totiž pravděpodobné, že ve městech, která jsou nebo budou svým ekonomickým rozvojem přitahovat nové obyvatele (kde budou chtít žít mnozí), se již používají všechny dostupné a v Praze vyzkoušené metody k vytlačování Romů⁷. Sociálně oslabení Romové nedokázali čelit trhu s byty a razantním ekonomickým požadavkům hlavního města a pražské prostředí je postupně vytěsnilo⁸. Původně pražští Romové však především odešli, ať už z vlastní vůle nebo administrativními zásahy pražských městských částí, na sever Čech –

⁴ Výzkum internetních vztahů 2002- zpráva Fakulty sociálních studií Masarykovy university v Brně

⁵ V roce 2000, kdy Ministerstvo pro místní rozvoj udělalo průzkum bydlení Romů mezi romskými okresními poradci, žilo 77% Romů v nájemních bytech obcí nebo soukromých majitelů, 31% Romů žilo ve slušných bytech, 42% Romů v nekvalitních, přeplněných bytech (na jednu místnost připadá v ČR 1,2 Romů, 2,4 Romů), 4% Romů v nebytových prostorech a 23% Romů ve vyloučených komunitách. Toto skóre se nepochybně od roku 2000 zhoršilo.

⁶ Počátkem roku 2008 Rada hl. m. Prahy poprvé po roce 1989 zadala zpracování analýzy romské komunity na území hl. města Prahy - zmapování a analýzu sociální situace romské komunity zpracoval Socioklub.

⁷ V projektu Zaměstnávání a vzdělávání Romů, podpořeného z programu Equal (2006 - 2008) bylo jeho závěrem zorganizováno osm kulatých stolů (v Nymburku, Ústí n. Labem, Chomutově, Mostě, Zlíně, Ostravě, Brně a Olomouci), na kterých bylo o projektu diskutováno za přítomnosti zástupců veřejné správy, NNO, škol a romských aktivistů. Dalšíh osm kulatých stolů zorganizovala s podobným cílem a v téže době (první polovina roku 2008) Romea - další partner projektu. Diskuze přinesly pozoruhodné a velmi často hrozivé výsledky a zjištění o realitě Romů v celé ČR – zvláště bezvýchodné migraci vyloučených a destabilizovaných Romů po území republiky bez bydlení a bez zaměstnání. Tento proces je masivní a do budoucna ještě přinese své neblahé následky především pro situaci romských komunit, ale jistě nejen pro ně.

⁸ Výše uvedená analýza Socioklubu uvádí, že od roku 1995 soudy v Praze rozhodly o 21.761 přivolení s výpovědí z bytu a vydaly 24.577 rozhodnutí o vyklizení bytu. Tyto údaje jsou obecné a netýkají se jenom Romů. Lze však předpokládat, že vystěhování Romů tvoří jejich významnou část.

Most, Litvínov (Janov), Teplice. Už tak neutěšená situace těchto měst se příchodem pražských Romů (i další obměnou obyvatelstva) dále komplikuje – mimo jiné i postup Romů za levnějším, ale především dostupnějším bydlením na sever způsobuje, že nůžky mezi městy a oblastmi v ČR se dále rozvírají. Často ani v těchto městech Romové nezůstávají a jsou vytlačováni podobnými metodami dál – do okolních malých měst a vesnic, které už nemají žádnou sílu (finanční ani lidskou) tento problém řešit. Tato hrozivá situace není navíc nikým monitorována a účinně ovlivňována. Zdá se, že tento vývoj je jaksi ponechán sám sobě, trhu s byty, kšeftaření s lidským neštěstím. Situaci zhoršuje spíše nerozumná komunální politika. Jak jinak by bylo možné vysvětlit privatizaci panelových domů v sídlištích severočeských měst, kterou se městské orgány vzdávají jakékoliv možnosti ovlivnit strukturu a poté chování jejich obyvatel a tento problém v klidu předávají svým menším sousedům v okolních obcích, kteří nejsou schopni se ubránit?

To vše násobí problémy Romů i na trhu práce, při získávání kvalifikace a následně zaměstnání. V ČR není skupina lidí, kde by všechny tyto jevy v synergii (tedy nedostatek vzdělání a kvalifikace, postupující vyloučení včetně vyloučení prostorového, normy tradičního života této komunity a její všeobecná neoblíbenost majoritní společností) tak masivně působily na obtížnost prosadit se na trhu práce, získat zaměstnání a udržet si jej a jeho prostřednictvím změnit svoje sociální postavení.

b) O sociálním či etnickém vyloučení Romů

Jak uvádím výše, masivní nezaměstnanost je jen jedním znakem a současně důsledkem, kterým se projevuje vyloučení Romů na okraj společnosti. Trpí tím většina Romů v ČR. Co je vlastně skutečnou příčinou vyloučení Romů - je to jejich etnická příslušnost a z ní vyplývající sociální postavení, nebo špatné sociální postavení jako takové? Je nepochybné, že mezi chudými lidmi naší země patří velké části romských komunit k těm nejchudším. Na první pohled se problém Romů (ostatně jako vždy v minulosti) s jejich masivní nezaměstnaností, závislostí na sociálních systémech, špatném zdravotním stavu a výskytu jevů z oblasti sociálních patologií a současně s jejich vyloučením (často i prostorovém) jeví jednoznačně jako problém sociální, jako problém chudých lidí, jako problém chudoby. Ano, je jistě pravda, že jako takový musí být nepochybně řešen a to, že nástroje k řešení sociálního postavení chudých nemají etnické varianty, je bezesporu správné.

Ale pokud hledáme příčiny tohoto jevu, s obecnými charakteristikami problémů chudých nevystačíme. Pojdme od viditelného k neviditelnému, od prvního plánu k tomu - co je skryté. To, co se jeví výhradně jako „pouhý“ problém sociální, má svůj druhý plán - romství, souhrn tradičních vlastností, které problém chudoby mezi Romy udržují a po generace konzervují. Na druhé straně je to vztah neromské společnosti k této skupině (budeme-li střízliví, nazvěme ho distancí, která má svoje příčiny zejména v jejich etnické odlišnosti), která absurdně a paradoxně romipen jako hodnotu v romských pospolitostech utvrzuje. Romipen tak má svůj protějšek, jako má dvě strany mince: je to distance, odmítání, diskriminace a tlak k vyloučení Romů na straně neromské společnosti a jejích institucí. Nebudeme samozřejmě předstírat, že neromská společnost nemá řadu objektivních a pádných důvodů vyplývajících z chování některých Romů, aby takto reagovala.

Oba tyto jevy, tedy vliv romipen na straně jedné a na straně druhé odmítání a diskriminace, činí z vyloučení Romů proces, který není jen procesem sociálním, ale má výrazné a podle mého názoru rozhodující etnické rysy. Sociálního vzestupu Romů, jehož důležitým znakem je vzdělávání a také zaměstnanost Romů, nelze dosáhnout bez vědomí etnických rysů tohoto problému a jejich souběžnému ovlivňování. Jaké jsou tedy etnické zvláštnosti Romů, které spolupůsobí na to, že jejich sociální problémy, včetně nezaměstnanosti, jsou tak mimořádně obtížně řešitelné?

II. O odlišnosti Romů

a) O romipen

Proč je sociální vzestup a jeho podmínění vzděláním a profesí pro Romy tak obtížný? Proč postoj romské rodiny vůči sociálnímu vzestupu svých členů je tak nejednoznačný, dokonce až odmítavý? Těmito otázkami se dostáváme k romství (romipen - jak říkají Romové).

Viktor Sekyt v jedné ze svých studií o romství jaké svébytném znaku romské identity shledal, že jde o vlastnost nositele romské kultury v tom nejobecnějším smyslu. Rodina či lépe rod je tím základním a naprosto nejdůležitějším prostředím, kde lze romipen získat. Romipen je stále ještě pro většinu Romů, ať už tento fakt naplno reflektují či nikoliv, ať už jsou schopni o této kategorii hovořit či ji pouze prožívat, extrémně důležitý soubor kulturních návyků, znalostí jazyka, uspořádání rodových a rodinných tradic, organizace rodinného života, uznávaných či naopak odmítaných hodnot. Je to specifická rodinná výchova, způsob i odlišnosti komunikace uvnitř rodu i s vnějším neromským světem a také systém používaných stereotypů, předsudků i víry. Mít romipen podmiňuje získání úcty v romském rodu i v romské komunitě. Být označován jako "pativalo Rom" je stále velmi žádoucím oceněním v tradičním chápání romské komunity. Romem majícím čest je však ten, kdo je plnohodnotným nositelem romství, kdo zná a plní své role v rodinném a etnickém společenství. Romipen je tedy subjektivně prožíváno jako závazek vůči svým lidem a na druhé straně jako podmínka plného zapojení do rodového života.

Romství je vlastností, kterou jedinec získává narozením a životem v romské rodině tím, že se ztotožní s její hodnotovou orientací (Viktor Sekyt). Romství je možné ztratit (například výchovou v dětském domově, odchodem z romské rodiny a asimilací), ale není možné jej zcela získat nově ani zpět (například tím, že Nerom začne v romské rodině žít či že se někdo z Romů po výchově neromskou společností do romského prostředí vrátí). Jak říká Viktor Sekyt, romství je do značné míry věcí citu – proto je obtížně vysvětlitelné, do velké míry nenaučitelné a nelze napodobit. Romové citem také poznávají, kdo romipen má a kdo jej nemá.

Co je samotnou podstatou romipen a současně jejím nejodolnějším prvkem, není jazyk nebo kultura či folklór, ale je to vědomí jednotlivce o své příslušnosti k rodině či rodu (resp. kastě). Nepřehlédnutelným znakem romipen je také od majoritní

společnosti odlišný průběh individualizace jednotlivce v rámci rodu. Totiž romipen ve významu poslušnosti k rodině a sdílení všech jejích rozhodnutí, činů a hodnot je základním znakem rodinné solidarity jako tradiční dovednosti romských komunit jak přežít v nepřátelském světě. Dokonce i výchova dětí je zacílena na výchovu k romipen a k poslušnosti rodině, vše ostatní - neromské vzdělávání (tolik nutné k uplatnění se na majoritním trhu práce) je stále ještě cizorodým prvkem, nevýznamným a v extrémní podobě nebezpečným (pokud se pro konkrétního příslušníka rodiny stane přitěžlivým). Tomuto chápání romipen odpovídala i práce, kterou se Romové živilí - pěstování romských dovedností bylo ne překážkou (jako je tomu u neromských zaměstnání v chápání Romů), ale součástí rodinného života. Řemesla či hudebnictví se dědila a dosud dědí z dědy na otce a syna a věnují se mu pohromadě všichni mužští členové rodiny⁹. Romipen obsahuje také prvky kulturní čistoty ("moje rodina je žuži, ostatní rodiny jsou v podezření, že jsou degeše") - otázka "Z jaké jsi rodiny?" je nejdůležitějším identifikačním prvkem, který určuje či vylučuje budoucí vztahy.

Komponenty této hodnoty jsou poslušnost rodině, úcta ke starším a povinnost chránit mladší a slabé, zvýhodňování všech členů rodiny oproti všem ostatním a zvláštní model vztahů k ostatním příslušníkům romských komunit na základě vědomí v podstatě kastovní příslušnosti. Nepřehlédnutelným znakem romipen, která s těmito komponenty souvisí, je ale od majoritní společnosti zcela odlišný průběh individualizace jednotlivce v rámci rodu.

Mít romipen má pro jednotlivce, patřícího do romského rodu, řadu výhod:

- každý někam patří, Romové nejsou vykořenění a odcizení (což je jedním z průvodců postmoderního člověka v současném světě),
- je stále obklopen láskou a milovanými lidmi,
- vždy dostane pomoc, morální i hmotnou (samozřejmě v rozměrech, jakých je rodina schopna),
- nenese za sebe odpovědnost, tu nese rodina,
- má-li nějaký handicap (fyzický, duševní i morální), rodina jej nevyloučí ze svého středu,
- na žádný z prožitků není sám, vše prožívá v milované pospolitosti, a tím jsou jeho příjemné prožitky zesíleny a nepříjemné sdíleny,

⁹ Například celé dynastie kovářů z rodin Šarközy a Riga v Dunajské Lužné či rodina Barközi, která se věnuje košíkářství na středním Slovensku apod.

- nezná osamělý strach z minulosti, z budoucnosti, ze sebe a svých rozhodnutí, veškeré druhy strachu nese s ostatními společně.

Přes tyto pozitivní a jistě sympatické rysy je romipen v současném světě i z hlediska samotných Romů a jejich přežití jednoznačně retardujícím prvkem, bránícím jejich sociálnímu vzestupu jako nutnému předpokladu jejich integrace do neromské společnosti.

Hlavními důvody, proč romipen takto působí, je to, že:

- neumožňuje individuální rozvoj, na kterém je sociální vzestup i dosažení určitého sociálního postavení založeno,
- nepodporuje v plné míře vzdělávat se neromským způsobem a dosahovat znalostí, které jsou nezbytné,
- brání rozvoji osobních ctížádostí v neromském světě, touhy individualizovaně uspět, která by konkrétní Romy motivovala k sociálnímu vzestupu a konečně k integraci do okolního světa,
- odsuzuje Romy žít v sociálním vyloučení ale dokonce i v hmotné bídě, protože nedosahují vzdělání, které je potřebné k vykonávání kvalifikovaných profesí,
- brání Romům rozvíjet pracovní ambice a touhu uspět v povolání (stejně vše, co získám na penězích, musím odevzdat rodině),
- klade důraz na přítomnost a společné prožitky, nikoliv na promýšlení, rozvoj životních strategií a plánování s ohledem na budoucnost,
- nepodporuje rozvoj schopnosti jednotlivce "odkládat" příjemný prožitek, pokud je to prospěšné, a tím brání rozvoji volných vlastností (Viktor Sekyt),
- odsuzuje Romy k určitému předem danému "etnickému" osudu, ze kterého je velmi těžké najít východisko,
- konečně (a paradoxně) také brání sjednocování romských pospolitostí, jako zárodku romského národa - pokud by si to Romové sami přáli.

Zamyslíme-li se nad sociálním vzestupem jako důsledkem osobního úsilí každého jednotlivce a jeho pocitem úspěchu, je třeba obecněji vymezit, co je za úspěch považováno v neromském světě. Zjednodušeně se považujeme za úspěšné, dosáhneme-li určitého společenského postavení, ale jsme-li také přiměřeně nezávislí, dosáhli-li jsme určitého vzdělání, vážené profese či pozice a máme-li možnost osobního rozvoje. Takového výsledku jsme v naší civilizaci zvyklí dosahovat prací.

Téměř vše, co jsme zde uvedli, je v rozporu s tradičním romipen. Romové nejsou a ani nemohou být nezávislí a samostatní, patří svému rodu. Protože romipen neobsahuje požadavek na individuální rozvoj (dokonce je s ním v určitém rozporu), není vítáno, aby se tak dělo. Neromské vzdělávání je naproti tomu koncipováno jako prostředek k individuálnímu rozvoji a jeho hlavním cílem je rozvinutí osobních ambicí. Proto není tradiční romskou rodinou vítáno, aby se jeho příslušníci neromským způsobem vzdělávali, a s určitou nedůvěrou se setkává, pokud někteří z nich ve vzdělávání se najdou zalíbení. To je nepochybně jedním z důvodů, proč Romové o vzdělání neusilují a nerozvíjejí ani své osobní ambice a volní vlastnosti. To je ovšem také hlavním důvodem, že nemají přístup k dobré a kvalifikované práci, která by umožnila jejich sociální vzestup, a současně s tím respektované místo v neromské společnosti. Romipen je tak retardačním prvkem hlavně ve dvou směrech: brání osobnímu vzdělávání se a dále systémem rodinné solidarity zpomaluje rozvoj osobní odpovědnosti – oba tyto prvky jsou mimo jiné základem cesty za kvalitním a kvalifikovaným zaměstnáním. Vše by bylo zřejmě pochopitelnější, kdyby Romové o sociální vzestup a subjektivní prožívání úspěchu, včetně úspěchu v neromské společnosti, nestáli. Vše však nasvědčuje tomu, že o takový pocit stojí (Viktor Sekyt)¹⁰.

Odpověď na otázku po příčinách vyloučení Romů nelze formulovat jednoznačně. Nicméně je nepochybné, že sociální postavení Romů spolupůsobí, ale nesehrává hlavní a rozhodující roli v jejich vyloučení. Ve vyloučení Romů sehrávají významnou úlohu především etnické charakteristiky - zhoršování jejich sociálního postavení a neschopnost uplatnit se na trhu práce jsou spíše jejich následky než příčinami. Je také jasné, že pro individuální řešení osudů jednotlivců z řad Romů musíme použít „neetnické“ sociální metody a nástroje. Přesto však znát ty vnitřní, skryté důvody, proč jsou Romové vylučováni, a být si jich vědom, musí patřit ke kvalifikaci učitelů,

¹⁰ Ve studii "Sociální vzestup a romské migrace" Zdeňka Uherka, která byla zpracována pro výše uvedený výzkum, je zmínka o tom, že v roce 1994 dr. Rybová učinila sérii řízených rozhovorů s Romy v Jablonci nad Nisou, jejichž smyslem bylo zjistit "romskou" definici sociálního úspěchu. Podle dr. Rybové Romové sociální úspěch definují jako (postupně):

- ekonomický úspěch,
- být podnikatelem,
- mít partnera z majoritní společnosti,
- mít partnera z vlivné romské rodiny,
- chodit do práce a pracovat pro majoritu (v případě Jablonce nejlépe pracovat pro Němce),
- nemuset se bavit s chudými Romy (pro Jablonce jsou to Romové ze Zeleného údolí),
- mít málo dětí,
- chodit do kostela,
- bydlet uvnitř města.

sociálních pracovníků a dalších pomáhajících profesí, které s Romy přicházejí do styku, a v jejich chování by to mělo být vidět.

Je třeba si uvědomovat, že Romové v ČR, ale i v Evropě vůbec, žijí jako malá menšina, neprodyšně obklopeni zcela odlišnou civilizací, která vůči nim není a nikdy nebyla přátelská. Kultura romských komunit, která se do značné míry izolací Romů zachovala, není odnož evropských kultur, ale je něčím zcela jiným, svébytným a autentickým¹¹, co na jedné straně s kulturou majoritní společnosti jen obtížně koexistuje a na druhé straně udržuje romské rody soudržné a chrání je před vlivem majoritní kultury (a to jak před projevy jejich nepřátelství, tak i před možnostmi sociálního vzestupu nebo integrace, chcete-li). Mnozí Romové - pravděpodobně je jich většina - dosud dávají (ať už vědomě či podvědomě) přednost tradičnímu pojetí života a hodnotám před obtížnou, ale reálnou možností integrace do většinové společnosti. Trvají na svém romipen navzdory tomu, že by integrace znamenala překonání izolace, sociálního vyloučení a snad bohatší život (přinejmenším v materiálním smyslu). To čemu Romové říkají romipen je stále ještě určujícím souborem hodnot a postojů (negativních i výsostně pozitivních), jež jsou návodem, jak má tradiční Rom žít a také, jak má přežít.

Mezi Romy je již nemálo těch, kteří překročili bariéru svého etnického osudu - svého romipen a snaží se o naplnění svých ambicí i v neromské společnosti. Mnozí z nich jdou až po odříznutí se od svého rodu a riskují ztrátu romipen a tím i úcty a podpory své skupiny. Mnozí z nich již vědí, jak je tato ztráta bolestivým procesem, na jehož konci navíc na ně nemusí čekat adekvátní odměna v podobě pocitu úspěchu, protože společnost je nepřijme tak, jak předpokládali. Mnozí z nich svůj etnický osud, daný hodnotami romipen, nedokáží překročit nikdy. Ale jsou schopni (když přijde určitá pomoc zvenčí) pozitivní hodnoty romipen kultivovat a negativní měnit, oslabovat a přizpůsobovat většině.

b) O výchově dětí v romských rodinách

Romové žijí uvnitř přísně reglementovaného společenství své rodiny. Rodinná výchova dětí se orientuje na to, aby získaly romipen a zejména aby pochopily a přijaly svoji roli a povinnosti uvnitř rodiny. Romipen ve významu poslušnosti k rodině a sdílení všech jejích rozhodnutí, činů a hodnot je základním znakem rodinné solidarity jako tradiční dovednosti romských komunit, jak přežít v nepřátelském světě.

¹¹ M. Jakoubek

Rodinné vztahy podle romipen jsou podřízeny v podstatě několika základním principům:

- jedinec není důležitý, rodina je všechno,
- individuální rozvoj není žádoucí, hlavní je poslušnost rodině a roli, kterou každý jedinec tradičně v rodině má (dítě, chlapec, muž, otec, děvče, matka, babička...atd.),
- individualizované vlastnictví není pěstováno, všechno "mé" patří rodině, vše je třeba dát k dispozici,
- nejsou činěna závažná individuální rozhodnutí, o všem důležitém v rodině rozhoduje ona a jejímu rozhodnutí je třeba se podřídit - jinak může být jedinec krutě potrestán (včetně vyloučení),
- nejváženější osobností v romské pospolitosti není ten, kdo je nejsilnější individualitou, ale ten, kdo nejlépe plní svoji roli v rodině a je jejím nejposlušnějším členem,
- výchova dětí je zacílena na výchovu k romipen a k poslušnosti rodině, vše ostatní - zejména neromské vzdělávání je cizorodým prvkem, nevýznamným a v extrémní podobě nebezpečným (pokud se pro konkrétního příslušníka rodiny stane přitažlivým),
- romipen obsahuje také prvky kultovní čistoty ("moje rodina je žuži, ostatní rodiny jsou v podezření, že jsou degeše") - otázka "Z jaké jsi rodiny?" je nejdůležitějším identifikačním prvkem, který určuje či vylučuje budoucí vztahy.

III. O romské tradici pracovat – historická sonda

a) O romských řemeslech a řemeslnících

Uvažujeme-li o mladých Romech a jejich motivech změnit svůj život, vzdělávat se a pracovat (být zaměstnán), je třeba hlouběji uvažovat také o romské tradici pracovat a tvořit. Tato tradice, která byla či ještě je součástí romipen, ovlivňuje i mladé Romy hlouběji, než je na první pohled patrné, než si to i oni sami uvědomují. Síly této tradice si všimne každý, kdo někdy viděl, jak romský muzikant učí své děti nebo vnuky hrát na hudební nástroj či vůbec pěstovat hudbu. Tyto hodnoty mají důležitou vazbu ke vztahu Romů k práci na jedné straně (včetně vztahu k tradičním řemeslným dovednostem) a zaměstnání na straně druhé (příčemž tomuto termínu rozumět jako způsobu obživy v chápání majoritní společnosti).

Součástí romipen jsou tedy také jejich (již vymírající) tradiční řemeslné dovednosti, význam, který jim Romové přiznávají a který svojí intenzitou přežívá některé tyto dovednosti v jejich reálně podobě. Je nepochybné, že něco takového, co do této tradice patří, umět, zabývat se tím a dokonce se některým tradičním romským řemeslem žít, je dodnes pro Romy žádoucí a vysoce oceňované. Možná o to víc, jak tato řemesla mizí nebo se mění. Být kovářem - chraťasem nebo být lavutaris - houslista, hudebník - znamená být v romské komunitě žužo Romem, nejvyšší „kastou“, příslušníkem romské elity. To vše dává šanci založit na pěstování tradičních romských dovedností programy či uplatňovat vzory, které mohou části Romů pomoci zlomit bludný kruh sociální a etnické izolace v prostředí majoritní společnosti. Pro takové Romy by mohlo být (do určité míry) pěstování tradičních řemeslných dovedností východiskem, jak žít uvnitř své komunity a přitom najít způsob, jak se uživit prací (nikoliv jen zaměstnáním, kategorií, které mnozí z nich nerozumějí a nenávidí ji), jak být prospěšní romské komunitě ale i majoritní společnosti a její multikulturní podobě.

A možnost rozvíjení romských řemesel ve vztahu k většinové společnosti? Když sudetoněmecký historik Ferdinand Seibt říká: „Je to vůbec tajemství všech menšin, tajemství každého soužití s menšinami. Menšiny musí mít k většině nějaký funkční vztah. Musí být k něčemu. Pak jsou trpěny, někdy dokonce přijímány.“¹², jakoby hovořil i o našem tématu. Romské řemeslné a umělecké dovednosti byly po staletí

¹² Seibt, F., Tisíc let židovské historie v Čechách in Židé v Sudetech.

tím, proč byli někteří Romové v našich zemích nejen trpěni, ale i přijímáni. Industriální rozvoj a komunistický režim tyto dovednosti vytlačil. Ale v současné době, kdy roste obliba ruční práce a etnického umění, by se i romské dovednosti mohly v určité podobě vrátit, některým Romům prospět a pomoci tento vztah „přijetí“ v majoritní společnosti opět nastolit.

Co tedy patřilo a v ojedinělých případech ještě patří k tradičním romským řemeslným dovednostem a uměním? Jde především o triádu činností, jdoucí napříč všemi odlišnými subetnickými romskými komunitami a napříč mnoha zemí celého světa - práce s kovem, dřevozpracující řemesla a hudebnictví. Je velmi pravděpodobné, že tyto dovednosti patřily do výbavy tradičních romských komunit po stovky let. Všechny předpokládaly nebo umožňovaly kočovný způsob života, kdy okolní populace jednoduché výrobky Romů potřebovaly jen občas a bylo nutné je obcházet v určitém časovém intervalu. Některé z řemesel (například práce s kovem) pravděpodobně pocházejí až z dávné pravlasti Romů - Indie. Jinými, jako je korytářství a vůbec práce se dřevem, zřejmě romští kočovníci reagovali na konkrétní situaci v evropských zemích, kam přicházeli – dřevo bylo všude a výrobky z něj neromská společnost potřebovala. Všechny tyto dovednosti pomáhaly žít mnoho Romů až do počátku druhé světové války. Válka a především kolektivizace, důsledně provedená komunistickým režimem, všechny tyto aktivity potlačily a industriální sériová výroba levnějšího zboží tuto devastaci dokončila.

Co tedy kdysi obsahovala romská řemesla? Pokud hovoříme o práci s kovem, pak tím, co Romy nejvíce proslavilo, co je dokonce určitým synonymem pro to, co představoval vážený Rom pro majoritní společnosti v minulých stoletích, je kovářství. Tímto řemeslem se zabývalo mnoho romských mužů v mnoha subetnických romských skupinách. Jeden ze soupisů statní moci v roce 1780 uvádí, že v Uhersku z celkového počtu 20.629 romských mužů bylo 5.093 kovářů¹³. Bylo to právě a nejdříve kovářství, které umožnilo vybraným (tolerovaným) Romům v 18. století usazování (i když velmi strastiplné) v českých zemích, především na jižní Moravě – Ctibor Nečas například ve svém Historickém kalendáři uvádí, že krátce před rokem 1698 usadil Dominik Ondřej Kounic v Uherském Brodu romského kováře Štěpána Vajdu, řečeného Daniel, s rodinou, kterého pozval ze svého statku Raro u Gyoru v Maďarsku¹⁴. Šlo zřejmě o první tzv. romskou tolerovanou rodinu, která se usadila na Moravě s vědomím a podporou šlechtické moci.

¹³ Horváthová, E., K etnografickej a migračnej dynamike Cigánov in. Slovenský národopis 36/1988

¹⁴ Nečas, C., Historický kalendář

Romský kovář, sedící a pracující na zemi se svými měchy a vůbec celou přenosnou kovárnou, je ústřední postavou mnoha folklorních představ, a to nejen romských. Mnozí Romové ale i Neromové si ještě pamatují na jednoduché romské kovářské výrobky, například tzv. „cikánský hřebík“, tradiční a starodávny výrobek romských kovářů - veliký hřebík s širokou hlavou, který se používal k připevňování šindelů¹⁵. Tradice kovářství je mezi mnohými Romy dosud živá a chartasi jsou považováni v romských komunitách za prestižní příslušníky komunity. Zbytky tradičního romského kovářství, již přetaveného do moderního uměleckého řemesla, lze ještě spatřit mezi maďarskými Romy na jižním Slovensku – zvláště známá je obec Dunajská Lužná, kde řada romských kovářů se stále ještě svému řemeslu úspěšně věnuje.

Dalším z kovozapracujících řemesel, kterým se některé skupiny Romů věnovaly tradičně, je kotlářství. Výroba kotlů, kotlíků a pánví byla především obživou olašských Romů, subetnické skupiny, která u nás kočovala až do roku 1950¹⁶. Známí kotláři byli především ve skupině olašských Kalderašů. Tito kočovníci jednak sami své kotle potřebovali a jednak je prodávali po vesnicích a městech, kudy procházeli. Kočovnictví bylo dokonce podmínkou získání obživy tímto řemeslem. Toto romské řemeslo v rámci bývalého Československa již zřejmě zaniklo¹⁷.

Jedním z tradičních, i když málo zastoupených a známých romských řemesel, bylo zvonkářství - Romové vyráběli v Maďarsku a na Slovensku kovové zvonce a zvonky pro potřeby neromských vesnic, kde se pásala domácí zvířata. Ještě v roce 1988 uvádí Jelena Marušiaková etnickou skupinu Čegečiňa – Ioura (zvonkáři), kteří v oblasti Gemeru vyráběli tyto zvonce¹⁸.

Dalšími tradičními řemeslnými dovednostmi, které jsou mezi Romy stále ještě dosti rozšířené, je práce se dřevem. Dřevo je všude – jde o materiál dostupný tak chudým lidem, jako většina Romů byla a stále je. Mezi těmito dovednostmi je v první řadě nutné uvést korytářství. Koryta jsou stále ještě ručně vyráběna některými Romy na Slovensku¹⁹. Jsou dlabána většinou z topolového dřeva, ručně, jen s teslicí (jakousi

¹⁵ Cikánské hřebíky vyrábějí dosud romští kováři v Dunajské Lužné.

¹⁶ Davidová, E., Cesty Romů.

¹⁷ Alespoň R-Mostům se při cestách za tradičními výrobky Romů pro Obchůdek ROMEN již romského kotláře objevit nepodařilo.

¹⁸ Marušiaková, J., Vztahy mezi skupinami cigánov, in. Slovenský národopis 36/1988

¹⁹ Obchůdek ROMEN získal koryta, dřevěné misky či dřevěné lžice v obci Podčičva, kde dosud romští korytáři ve starší generaci existují.

ostrou motyčkou) a s nožem. Od výroby koryt je už jen kousek k řezbářství, které se mezi Romy v poledních letech opravdu ujalo a jména jako je Ernest Dančo či Jan Gadžor již označují nejen řemeslo ale také umění romských řezbářů. Vrcholnou dovedností některých romských řemeslníků pracujících se dřevem byla výroba dřevěných hudebních nástrojů – housle, cimbály. Dřevozpracující řemesla Romů pak doplňuje stále živé košíkářství a výroba košťat.

Ke kolekci tradičních romských výrobků také patří některé romské produkty, jako byla domácí výroba tkanic a provazů. Znamé kdysi bývaly tzv. cikánské tkanice – barevné šňůrky, které vyráběly romské ženy za pomoci malých dřevěných nástrojů, malých ručních stavů, nazvaných krosienka²⁰. Odezvou na tuto dovednost jsou snad dodnes zaříkavací náramky indraľory, které vyrábějí romské ženy pro své děti.

Je zbytečné příliš představovat talent Romů hudbě a tanci. Tato tradiční dovednost - či umění - je stále živá, mezi Romy a Neromy vysoce ceněná a naštěstí – stále v romských hudebnických rodech rozvíjená. Romská hudba je živé umění, mění se a rozvíjející se od tradičních cimbálovek na Slovensku či kytar v Rusku či žesťů v Rumunsku na Balkáně až k moderní romské hudbě či například romskému jazzu, který se stále více prosazuje. Romové se hudbou i u nás živí, vydávají hudební nosiče a jsou v této své profesi váženi a oceňováni. Že o tuto tradiční romskou dovednost není třeba mít strach ukazuje již více než deset let Světový romský festival Khamoro, který našel ne náhodou právě své místo v Praze.

Rozvoj tradičních romských řemeslných dovedností a jejich využití při obživě Romů samozřejmě nikdy nenahradí opatření, jež by měla umožnit Romům snazší vstup na trh práce. Ale mohou doplnit nabídku způsobů, jak se slušným způsobem uživit těm z nich, kteří preferují tradiční způsob života, nechtějí nebo se nemohou vyrovnat s režimem zaměstnání jako neromské kategorie a mají hluboké vnitřní problémy s kontaktem s neromskou společností právě tam, kde je nejtěsnější – na trhu práce a v zaměstnání. Práce romských řemeslníků a hudebníků bude vždy trochu výlučnou záležitostí relativně nevelké skupiny Romů, ale právě oni by se mohli zviditelněním svých a vůbec romských tradičních dovedností nejen uživit ale pomoci ostatním Romům získat více sebevědomí a neromské veřejnosti ukázat hmotnou kulturu Romů v úplně jiné podobě, než si ji veřejnost s mnoha předsudky představuje.

²⁰ Když jsme výrobky cikánských tkanic hledali na Slovenku pro Obchůdek ROMEN, krosienka a práci s nimi nám už uměl ukázat jen slovenský etnograf Arne Mann, který se Romům dlouhodobě věnuje.

Na tomto místě je třeba znovu a důrazně konstatovat, že romské řemeslné dovednosti až na výjimky vymírají, Romové ve své tradiční dovednosti (snad kromě hudebnictví) nekládají žádné naděje, a proto je nijak cíleně nepředávají svým dětem a vnukům. Ale pro určitou část těch, kteří žijí tradičním životem uvnitř své romské skupiny a podle zažitého romipen, může rozvoj tradičních romských dovedností znamenat vítanou alternativu, nový pohled na své životní možnosti. A pro nás Neromy uchování něčeho, co spoluvytváří barevnost světa tak ohroženého globalizací, průmyslovou výrobou a prefabrikovanými hodnotami a životním stylem.

b) O tvořivosti Romů v tradičních dovednostech a příběhy současných romských umělců a řemeslníků

R-MOSTY během let 2002 - 2005 provozovaly na prestižní adrese v Praze, v Nerudově ulici Obchůdek ROMEN - obchod a současně galerii s romskými výrobky a produkty. Je třeba zdůraznit, že takové zařízení nejen že neexistovalo nikde na území bývalého Československa, ale pravděpodobně ani nikde jinde v Evropě.

Mezi zbožím v obchůdku byla zastoupena všechna tradiční romská řemesla a jejich typické produkty. Byly zde k vidění práce romských řezbářů z Čech, východního a středního Slovenska, košíkářské výrobky Romů z okolí Bratislavy, korytářské výrobky Michala Kanaloše z Podčičvy na středním Slovensku, práce romských kovářů z Dunajské Lužné, obrazy Rudy Dzurka a Caie Stojky z Vídně, nádherné výšivky Markéty Šestákové a další výrobky z textilu romských žen z různých částí Čech a Moravy. Bylo zde možné seznámit s reprezentativním zastoupením romské hudby na CD nosičích z většiny zemí Evropy, kde významnější romské komunity žijí. Zřídit tento obchod bylo velmi těžké už proto, že nebylo (kromě Muzea romské kultury v Brně) nic a nikdo - u koho hledat zkušenosti. Naše vlastní „hledáčské“ cesty po Čechách a zejména na Slovensku, kde jsou romské řemeslné dovednosti více živé, nám přinesly nejen produkty romské řemeslné práce, ale především osobní kontakty s jejich tvůrci.

Projekt Obchůdek ROMEN umožnil R-Mostům (vedle Muzea romské kultury v Brně a časopisu Romano džaniben) zřejmě jako jediným vstoupit do světa romských tvůrců, navázat s nimi kontakt, který v případě některých z nich přerostl do trvalejšího vztahu. Dovolte nám na tomto místě představit některé z nich – jejich příběhy hovoří o romské cestě k tvůrčí práci a úspěchu více než teoretické úvahy na toto téma. I tyto příběhy jsou příběhy úspěšných Romů, i jejich příklad může být příkladem pro některé romské děti a mládež.

Ernest Dančo, řezbár, Benátky nad Jizerou

Ernest Dančo, narozený v roce 1935, žije a tvoří v Benátkách nad Jizerou. Vytváří zejména polychromované figury, inspirované náboženskou tematikou. V řezbářství Ernesta Danča romská tradiční práce se dřevem vrcholí. Jeho plastiky jsou zastoupeny ve sbírkách Muzea romské kultury v Brně a v řadě sbírek soukromých sběratelů v ČR i v zahraničí. Svá díla vystavoval v rámci výstavy romského naivního umění na různých místech ČR (Praha, Terezín, Brno apod.).

„Šašci“ tak říká svým andílkům, svatým, biblickým postavám i „civilistům“ téměř sedmdesátiletý slovenský Rom - řezbár Ernest Dančo. „Jestlipak to dokážu?“ to byl hlavní motiv, když vzal do ruky špalíček ořechového dřeva a obyčejný kuchyňský nůž. Pak vyřezal Adama a Evu. Bylo to před dvaceti sedmi lety. Obchůdek ROMEN s ním měl však trápení - pan Dančo nechtěl své „šašky“ dát z domu. Přesto, když jsme Obchůdek ROMEN 4. prosince 2002 otevírali, jeho polychromované figury vzbudily veliký obdiv našeho vzácného návštěvníka – manželky tehdejšího presidenta Václava Havla. Škoda, že krásná paní Havlová si pro některou veselou figuru tohoto romského řezbáře nepřišla – bylo by hezké vědět, že domov manželů Havlových zdobí jeden ze „šašků“ Ernesta Danča.

Ruda Dzurko, výtvarník, Praha

Rudolf Dzurko je pravděpodobně nejen v ČR neznámějším romským výtvarníkem. Narodil se v roce 1941 v romské osadě Pavlovce na východním Slovensku a nyní žije v Praze. Část svého života prožil ve sklářské oblasti severních Čech, ve Skalici a u Nového Boru. Tam vznikla jeho originální technika, kterou je lepení barevné skleněné drti na skleněný podklad. Jeho obrazy organicky doplňují nádherné, oproti hýřivé barevnosti obrazů, zdrženlivé řezby. Jeho tvorba vychází z romského vidění světa a tradic, ale má širší všelidskou platnost. Ruda Dzurko je bytostně romský, svými kořeny je dodnes s romskou menšinou pevně spjatý, ale zároveň ji osobitým způsobem přerůstá a vydává svědectví nejen o ní, ale i o sobě a o životě vůbec. Jeho obrazy a plastiky jsou zastoupeny ve sbírkách některých českých i mezinárodních muzeí a galerií a byly veřejnosti představeny na několika souborných výstavách. Poslední souborná výstava byla v roce 2002 otevřena v Centru Egona Schieleho v Českém Krumlově.

„Sklo se mi líbilo. Barvou, tvarem strukturou, bylo ho všude plno. Napadlo mě, že bych si mohl udělat třeba lampičku z barevného skla a vyzdobit si i výplně u nábytku. Zkoušel jsem vitráže, mozaiky i obrázky, ale největší problém jsem měl s lepidlem. Trvalo mi dost dlouho, než jsem namíchal dobrou směs, aby skleněná drť držela a neodpadávala. Zpočátku jsem zkoušel jednoduché věci - kytky, ptáky, draky, koně. A když se někomu něco líbilo, daroval

jsem mu to. Já na obrázcích nikdy neseděl. Těšilo mě, že jsem udělal radost. Rozdával jsem tenkrát obrázky jako perníky.“ (Ruda Dzurko)²¹

Ján Bartoš Biskup, řezbář, Slovensko

Řezbář Ján Bartoš se narodil v lednu 1947 v obci Ulanica u Banské Bystrice. Přezdívku „Biskup“ si vysloužil v době, když pracoval jako hrobař. Nejčastějšími motivy jeho drobných řezeb jsou figurky tradičních romských výrobců, např. korytářů, kovářů, košíkářů atd. V současné době žije ve Zvolenu.

„Kdepak já nejsem svatej! Proč mi Romové říkají biskup? Já jsem totiž odjakživa tak trochu ukecanej. Babičky pohádky. Vzdyť kolkokrát v životě člověk ještě splyne s vesmírem jako při poslechu těchle starodávnejch hrdinských příběhů? Když mi bylo dvanáct, třináct roků chodil jsme k bačovi. Pomáhal jsem pást ovečky. Strašně si mi líbilo – cítil jsem se tak volný, svobodný. Jak ten bača, co chodil celý život po loukách, po polích. Měl spousty času, tak se bavil tím, že vyřezával. I to se mi líbilo, tak jsem to zkoušel taky. Pak šel život. Stalo se, že jsem zůstal bez práce, není, není...nepotřebujeme... Cikány nepřijímáme. Byl jsem na podpoře doma, všechno na mě padalo. A tak jsem vyrazil na houby a najednou vidím – lípa, strom, lipové dřevo! Rázem jsem měl před očima svého baču i s celým stádem. Co kdybych si zkusil něco vyřezat? Nejdříve jsem vyřezal valacha s fujarkou. Pak svého tátu jako hraje na harmoniku. A aby mu nebylo smutno, vyřezal jsem i další členy kapely: starého Enka co hrál na violu, svého dědu, co hrával na basu a samozřejmě cimbalistu. Bez něj by se jim špatně hrálo! Vyřezávání mě chytlo a pomohlo mi přežít ty nešťastné dva roky, co jsem byl bez práce.“(Ján Bartoš)²²

Libuše Oláhová, loutkářka, Olomouc

„Pamatuji si ,že babička vyráběla košťata, rejžáky a točený provazy. Děda se strýci byli hudebníci a druhá babička, tak ta uměla vykládat z karet. Já sama dělám různé ruční práce již od dětství – byla jsem něco jako brouk pytlík – práce všeho druhu. K loutkám z vařeček jsem se dostala prostřednictvím prvního projektu, kdy jsem dostala několik romských pohádek a měla jsem k nim vytvořit hlavní postavičky. Vzpomněla jsem si na příhodu z dětství – když jsem byla malá shořel nám dům a v něm mimo jiné také všechny moje věci a hračky. Maminka, když viděla, jak jsem smutná, vzala vařečku a svůj šátek z hlavy a vyrobila mi panenku, rtěnkou jí namalovala obličej – no a nejkrásnější panenka byla na světě. Podle této mé panenky z dětství jsem vytvořila svou první loutku z vařečky. Nikdy jsem zatím nic

²¹ Manuš, E, Jdeme dlouhou cestou

²² Manuš, Erika, Jdeme dlouhou cestou, Arbor Vitae

neprodávala, poprvé u vás v Obchůdku ROMEN. Moc ráda naučím té práci se dřevem a textilem další Romky, u nás to už samozřejmě děti i dospělé učím, také na letních táborech.“

Wiliam Šarközy, kovář, Dujská Lužná

Dunjská Lužná na jižním Slovensku je mezi znalci romských řemesel pojmem. Část této rozlehlé vesnice je osídlena maďarskými Romy, většina z nich jsou kováři. Řemeslo se zde dědí v rodinách již po desetiletí. Rodinné dílny kovářů – příslušníků velkých romských rodin Šarközyů a Rigů už dávno nevyrábějí jen „cigánské klinge“, ale jsou vyhlášenými uměleckými kováři. Jejich velmi módní kovářsky zpracovávaný nábytek, ozdobné mříže a drobné umělecké předměty je možné vidět v mnoha ochodech mimo území Slovenska. Tito kováři se také podíleli na restaurování kovových objektů v historických částech Bratislavy (například brána Prezidentského paláce) nebo Vídně. Práce těchto romských kovářských rodin reprezentovala Československo v roce 1967 na EXPU v kanadském Montrealu, kde tito kováři získali cenu za plastiku kozorožce. Je příznačné, že komunistický režim zamlčel jejich romský původ a jejich díla byla vydávána za slovenskou lidovou tvorbu.

„Kto nepracuje, nie človekom. Otec bol kováč - cvočkár. Robil klinge, cvočky a náradie pre gadžov. Vybavenie romských kováčov i mojho otca – to boli ručné mechy, vyhňa, kladivo, kliešte, celkom jednoduché náčinie. Materiál mali Cigáni zo smetísk. Vedeli, že kde gazda vyhodí starý pluh, môžu si vziať tieto veci domov a vyrobiť z nich veci nové – klinge, pánty na dvere, hocičo. Všetky moje deti sú vyučené a pozrite, toto je moja dielna a moji pomocníci²³.“

Markéta Šestáková, vyšivkářka, Rokycany

Romská vyšivkářka Markéta Šestáková, rozená Giňová (1952), se narodila, žije a pracuje v Českých Budějovicích. Pochází ze smíšené rodiny, maminka byla slovenská Romka ze Sabinova, otec je Čech, rodák z Českých Budějovic. Po předčasné smrti matky žilo děvčátko několik let v dětském domově - s otcem však kontakt neztratilo a často se vracelo na delší či kratší období domů. Právě po svém otci, automechanikovi, který však ve volném čase kreslil a maloval, zdědila zřejmě paní Markéta své výtvarné nadání. Její talent našel nejprve svůj výraz v malování. Už tehdy své obrázky věnovala životu Romů. Před několika lety a víceméně náhodou, když její děti přinesly domů vyšivací bavlnky a roletové plátno, ji napadlo zkusit své představy vyjádřit i jinou technologií. Začala vyšívat. Od té doby vyšívá výjevy ze života Romů tak, jak jej sama nepoznala, ale se vzpomínkou na maminku a podle vyprávění příbuzných z její rodiny. Obrázky vyšívá podle vlastních nákresů a představ. "Co budu vařit?", "V ráji", "Hudba pro ptáčka", "Kopretina", "Hraje do ouška", "Křest", "Odkud

²³ Manuš Erika, Jdeme dlouhou cestou, Arobor Vitae

přicházíme" - to jsou názvy jejich radostných a působivých výšivek, jimiž představuje své sny o životě Romů, o barevném světě své romské matky.

„Jsem obyčejná dělnice – myla jsem nádobí, uklízela a také jsem pracovala v prádelně. Naučila jsem se vyšívat sama – moc ráda jsem malovala, nejvíc do novin, obyčejný papír jsem většinou neměla po ruce. Dceru jednou přinesla pytel různých bavlnek, od někoho je dostala, ty barvičky mne fascinovaly a tak jsem si řekla, že to co maluji, zkusím vyšívat a tak už to dělám od roku 1993. Prodávat jsem svoje výšivky nezkoušela, zatím jenom Obchůdek ROMEN, také romské muzeum. Sem tam když přišli přátelé, ale většinou jsem je darovala. Ráda to naučím jiné, vždyť stačí obyčejná kanava a bavlnky na vyšívání, tupé jehly a trpělivost.“

Ceija Stojka, malířka Vídeň

Ceija Stojková se narodila v roce 1933 v rodině kočujících Romů ze skupiny Lovárů. Za druhé světové války byla jako dítě se svojí rodinou internována v koncentračních táborech Bergen-Belsen, Ravensbrück a nakonec v Osvětimi. Otec a bratr zde zahynuli. Ceija, její dva bratři, sestra a matka přežili. Po válce se rodina opět vrátila ke kočovnému způsobu života. Ovšem s příchodem traktorů byli brzy Lovárové, kteří jsou především obchodníky s koňmi, bez možností obživy. Rodina Ceiji se usadila ve Vídni, nejprve v maringotce (jeden z obrazů Ceija věnovala "Maringotce mé matky") a později získala rodina byt. Ceija cestovala po Rakousku jako obchodní zástupce a prodávala koberce. V roce 1988 napsala svoji první knihu "Žijeme v zapomnění", ve které jako jedna z mála evropských Romů popsala utrpení této skupiny v koncentračních táborech nacistického Německa. V roce 1992 následovala další kniha, nazvaná "Cestující po tomto světě". Ceija v ní vypráví o svém životě po válce. V roce 1988 začala Ceija Stojková také malovat. Svým dílem se snaží zachytit způsob života Romů v minulosti i v současné době. Jejím hlavním cílem je uchovat to, co by mohlo být již v blízké budoucnosti nenávratně ztraceno.

„Já vím co budu dělat, znám ten obraz předem. Když mám dobrou náladu a v rodině je všechno v pořádku, tak i mě se dobře daří. A to pak rozkvétají květiny, slunečnice, máky, rozkvétají louky, luční květy a stromy. Protože strom je můj přítel! A stejně tak pole, nebeský stan - obloha a země, které nepatří nikomu a přece patří všem. Nikdy nemůžu říct, „tohleto je moje. Mám v hlavě obraz toho, když jsme s matkou a příbuznými kočovali. Ale mám tam také obrazy z koncentráků, z Osvětimi, z Bergen Belsenu či Ravensbrücku. To všechno mám před očima. To maluju. Ale je pravda, že moje oblíbená barva je zelená. Je to barva radosti. Dřív jsme si dávala šít i zelené sukně.“²⁴

²⁴ Rozhovor s Ceje Stojkou, Romano džaniben zima 2003

Darina Džudžová, pletář a práce s textilem, Sušice

„Když jsem dospěla a odešla z dětského domova, neuměla jsem nic. Když mě ubytovali na ubytovně Sola Sušice, kde jsem po odchodu z dětského domova začala pracovat (a pracuji tam dodnes), neměla jsem ani ručník – to byla první věc, kterou jsem si sama koupila. Háčkovat, plést a šít jsme se naučila sama od sebe, kvůli své dceři, byla jsem s ní sama a neměla jsem dost peněz, abych jí mohla všechny věci koupit. Mám ráda barvy, ráda se s nimi bavím, kombinuji je. Takový klobouček? Ale to nic není, to je hned... a žádné peníze nechci.“²⁵

Dušan Mižigar, řezbář, Praha

„V dětství jsem strašně rád maloval, přihlásil jsem se na uměleckou školu, ale nepřijali mne. Potom jsem se začal věnovat řezbářství a u známého sochaře v Košicích jsem získal základy sochařské práce. Řezbářstvím se neživím, vyučil jsem se zedníkem a dnes se věnuji soukromému podnikání v oblasti stavebnictví. Ve volných chvílích maluji a vyřezávám plastiky z měkkého dřeva (bříza, lípa). Na Slovensku, kde jsem bydlel od dětství, si moje řezby kupovali lidé v širokém okolí, včetně církve do kostelů a obrazy také. Tady v Čechách zatím jen obchůdku a pár lidem okolo.“

David Husár, výrobce bižuterie, Fýdlant v Čechách

David Husár se narodil v roce 1977 v Jablonci nad Nisou jako nejmladší syn z devíti sourozenců. Patří do subetnické skupiny slovenských Romů. Jeho matka pochází ze Spišské Nové Vsi a otec z Prešova na východním Slovensku. Své první korále se učil navlékat od svých dvou starších sourozenců, kteří se také zhotovováním bižuterie živí. Přestože je samouk, dnes už má profesionálně vybavenou dílnu a samostatně podniká.

„V místě mého bydliště (Jablonec n/Nisou) je největší výrobní korálků a bižuterie v Čechách. Celá moje rodina tam pracovala a věnovala se tomu i doma. Po revoluci jsme se bižuterii začali věnovat profesionálně. Vlastně jsem nic jiného nikdy nedělal. Jsem nejmladší z devíti sourozenců, od kterých jsem se naučil navlékat své první korále. Můj zájem o bižuterii se nakonec stal i mou profesí. Jsem samouk. Mám vlastní dílnu s několika zaměstnanci. Odběratele mám - především zahraniční obchody a prodejce, ale prodávám i do několika obchodů v Praze a okolí ... a také do Obchůdku ROMEN.“

²⁵ Ústní vyprávění Dariny Džudžové

Jan Gadžor, řezbář, Košice

Narodil se v roce 1956 na předměstí Košic v Krásnej nad Hornádom jako čtvrté dítě z deseti sourozenců. Jeho první setkání s uměleckou tvorbou je spojené se základní vojenskou službou, kdy začal vyrábět vzpomínkové předměty, např. soudky nebo přívěsky. Jeho práce si všiml kamarád z vojny, když vyřezal svoji první dřevěnou plastiku Jánošíka. Ten ho seznámil v roce 1980 se sochařem Vojtěchem Löfflerem, který jeho talent rozvinul. Po dobu osmi let u něho pomáhal leštit a brousit sochy a zároveň se učil tajemstvím sochařského umění. V tomto období se věnoval i restaurování uměleckých předmětů pro kostely, starožitnictví apod. Jan Gadžor se v současné době věnuje dřevořezbě, kde dominuje tvrdé dřevo dub, buk, třešeň či exotické dřevo jako je eben. Pracuje také s materiály jako jsou kámen, kov a rohovina. Tvoří malé plastiky do interiérů, ale věnuje se i velkým exteriérovým figurám.

Od roku 1989 se Jan Gadžor zúčastnil několika sochařských plenérů, např. v Raslaviciach – Galerie lidového umění (plastiky: Matka, Dachau, Madona), v keltské vesnici Hrabina (poutník, opilec), na Myslavském dlátu (Madona) apod. Vystavoval v Maďarském společenském domě v Košicích (malé interiérové plastiky) a u příležitosti Mezinárodního dne Romů v Bratislavě. První samostatnou výstavu měl v roce 1999 v prostorách Malokarpatského muzea v Pezinku pod záštitou prezidenta Slovenské republiky, kde prezentoval 80 plastik.

Jana HEJKRLÍKOVÁ, řezbářka, Příbram

„Umím leccos - háčkování jsem se naučila od kamarádek, vyřezávání od manžela, když jsme dceři vyráběli k Ježíšku loutky, malování – přišlo samo sebou s léty. Samozřejmě vyřezáváním se neživím, původně jsem pracovala v laboratoři jako laborantka, později jsem vystudovala sociálně právní školu a stala jsem se romskou poradkyní v Příbrami. Na stará kolena studuji romistiku na FF UK v Praze a až mi zdravotní stav dovolí, nastoupím učit na Waldorfskou základní školu a budu pokračovat i s přednáškami s romskou tematikou. Byla jsem překvapená, že mé první řezbářské výrobky, které jsem se pokusila prodat, jsem dala do Obchůdku ROMEN a hned byly pryč – jeden skončil v Romském muzeu v Brně a další někde v Americe. U nás v rodině jsou romská řemesla tradicí - děda se živil jako korytář. Určitě to může naučit druhé, není to náročné ani na dílnu ani na materiál, vždyť je potřeba jen řezbářské náčiní a měkké dřevo a na práci s kůží a korálky je potřeba kousky kůže korálky a obyvatelné drátky.“

IV. O sociálním vzestupu Romů a jeho podmínkách

a) O faktorech, které ovlivňují sociální vzestup Romů

Je-li sociální exkluze nežádoucím stavem, který je třeba překonat, pak je nutné měnit sociální postavení těch, kteří takovou komunitu tvoří. To lze jen na základě poznání jejich individuálních osudů problémů a možností. Je třeba zdůraznit, že sociální vzestup Romů je a jistě musí být dosahován úsilím jednotlivců, kteří jsou ke změně svého sociálního postavení subjektivně motivováni a k dosažení úspěchu mobilizují své vlastní schopnosti. Toto pravidlo není v případě Romů takovou samozřejmostí, jakou se může zdát. Doufejme, že již nikdy nebude sociální vzestup organizován pro romské komunity jako pro jeden celek silami zvenčí a za pomoci mocenských nástrojů, jako tomu bylo za komunistického režimu. Příliš dobře jsme se po jeho pádu v roce 1989 přesvědčili o tom, že to, co se Romům jaksi "přihodilo" obvykle bez jejich vlastního úsilí, nebyl skutečný sociální vzestup (jak inzerovala politická moc), ale pouze umělé zvýšení životní úrovně. O tu Romové přišli po roce 1989 tak překvapivě rychle a dostali se do tak hlubokého sociálního a morálního propadu, že to můžeme považovat za důkaz nesmyslnosti sociálního inženýrství jakéhokoliv druhu.

Pro příště je proto nutné uvažovat pouze v kategoriích individuálního a také individualizovaného sociálního vzestupu Romů, včetně a především romských dětí a mládeže. Je jistě nepochybné, že v případě sociálního vzestupu romských mladých lidí (konečně právě tak jako v případě sociálního vzestupu jiných skupin lidí) je nutné počítat s triádou aktérů, kteří takový proces nejen podmiňují, ale sehrávají v něm rozhodující roli:

- je to **rodina** (v případě Romů ve smyslu rodu nejen jako svazku pokrevních příbuzných, ale také jako základu etnického společenství),
- je to **jednotlivec**, který sociální hranici a do značné míry i etnickou hranici překračuje,
- je to **neromské okolí** - tedy ti, které bychom rádi nazvali "zainteresovanou veřejností", která mu takový vzestup umožňuje a v lepším případě jej podporuje.

Jak jsme si již výše řekli, všechny tyto tři entity, které stojí na počátku i na konci dynamiky změn v individuálních osudech lidí, mají v případě Romů odlišné charakteristiky, než je tomu v neromské společnosti. Tyto specifické vlastnosti činí sociální vzestup Romů objektivně komplikovanějším, subjektivně namáhavějším a v mnoha ohledech nejednoznačnějším, než je tomu u příslušníka neromského okolí.

Větší část Romů půjde postupně a jistě cestou plného vstupu do neromské společnosti, včetně přijetí majoritního chápání vzdělání a zaměstnání (pokud jim to bude neromskou společností opravdu umožněno). Tento vývoj naznačují nikoliv ojedinělé osudy současných mladých příslušníků romské komunity, kteří rozhodně naplňují své ambice již tak málo související s tradičním životem jejich předků.

b) O motivech Romů ke snaze po sociálním vzestupu

V letech 2002 - 2003 vykonal Socioklub v Praze na objednávku MPSV výzkum romských komunit u nás. Název tohoto výzkumného úkolu, zněl "Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice". Dva roky práce na tomto tématu přinesly mimořádně zajímavé poznatky.

Je-li sociální exkluze nežádoucím stavem, který je třeba překonat, pak je nutné měnit sociální postavení těch, kteří takovou komunitu tvoří. To lze jen na základě poznání jejich individuálních osudů problémů a možností. Mezi Romy, zejména mezi Romy mladými, je nemálo těch, kteří překročí bariéru svého etnického osudu a snaží se o naplnění svých ambicí jako svébytné a odpovědné individuality. Z výzkumu vyplývá, že nejsilnějším faktorem, který působí na to, že Romové podnikají cestu ke změně svého sociálního postavení, je jejich romská rodina, a to navzdory všem romským tradicím. Může to být taková rodina, která požívá po řadu let autoritu uvnitř romských komunit (in Jadwiga Šanderová) a má tradiční a trvalé vztahy s neromskou společností. Může to být i rodina zcela standardní (in Renata Weinerová), kde však již v minulých generacích byly deklarovány hodnoty, jako je práce apod. Mnozí z Romů však (za podpory své nukleární rodiny či bez ní) jdou až po odříznutí se od svého rodu a riskují ztrátu romipen a tím i úcty a podpory své skupiny.

Takových lidí je mezi Romy řada. Co způsobilo, že tito Romové dosahují dobrého sociálního postavení nejen ve svých komunitách ale i ve společnosti obecně, zatímco ostatní nikoliv? Odkud čerpali sílu k tomuto růstu a kdo jim při tom pomohl? Jaké mají motivy k tomu dosáhnout úspěchu v neromské společnosti, úspěchu, o kterém vědí, že nebude jejich vlastními lidmi doceněn a dokonce může znamenat jejich ztrátu? A ještě jedna otázka se přímo nabízí – jsou tito lidé novou, sice netradiční, ale respektovanou romskou elitou, a lze je za ni i z pohledu samotných romských rodů považovat?

V rámci již uvedeného výzkumu jsme se rozhodli se na to zeptat těch, jichž se to přímo týká, tedy Romů, kteří dosáhli určitého stupně neromského vzdělání, mají

kvalifikované profese (často kromě svého neromského vzdělání využívají své "etnické kvalifikace", tj. pracují pro romské komunity jako sociální poradci, sociální asistenti či v jiných podobných profesích) a nepochybně žijí na sociální úrovni, srovnatelné se střední třídou neromské společnosti. Taková metoda nebyla před tímto výzkumem nikdy použita jistě také proto, že je obtížné získat kontakt na romské respondenty s uvedenými charakteristikami, kteří se navíc nepřestali považovat za příslušníky romských komunit. Jako opravdu těžké se ukázalo, je poté motivovat pro spolupráci. Tehdy jsme tyto respondenty nazvali „úspěšnými Romy“ a rozhodli jsme se dotazníkovým šetřením i rozhovory s nimi najít motivy a události v jejich životech, které je vedly dál - až za jejich etnické předurčení.

Tento výzkum mezi úspěšnými Romy přinesl řadu zajímavých zjištění. Nejprve je třeba zmínit až překvapivě silnou pozitivní energii, kterou tito lidé kolem sebe šíří v osobním rozhovoru (in Renata Weinerová), optimizmus a radost z toho, čeho dosáhli - projevy emocí v takové intenzitě v neromské společnosti neobvyklé. V jejich výpovědích, ať už je poskytli ve zpracovaném dotazníku nebo v rozhovoru, se opakovala řada faktů, které zřejmě sociální vzestup Romů dosti často provázejí.

Ze získaných dotazníků zpracovala socioložka Jadwiga Šanderová studii "Analýza dotazníkového šetření mezi úspěšnými Romy". Při rozboru dotazníků²⁶ došla k zajímavým závěrům. Respondenty rozdělila do tří skupin na základě jejich odpovědí: část z nich je možné nazvat "asimilovanými Romy", některé lze zařadit do kategorie "integrování Romové" a část vykazuje znaky "Romů s dvojí identitou".

"Asimilovaní Romové" žijí v majoritní společnosti a s romskou komunitou udržují jen volné styky. Je pro ně typické několik vlastností:

- jsou ctižádostiví a vytrvalí s pevnou vůlí,
- často žijí s partnerem, jež není Rom,
- sociální vzestup mezi majoritu je jejich cílem, nikoliv pouze instrumentem,
- mají pocity méněcennosti z toho, že jsou Romové.

Respondenti, kteří naplňují znaky "integrování Romů", se úspěšně zapojili do majoritní společnosti. Vycházejí s ní bez zvláštních problémů, avšak zachovali si svoji romskou identitu. Pro tuto kategorii je typické:

- sociální vzestup pro ně není cíl, ale instrument,
- jsou sebevědomí v tom, že jsou Romové,
- často byli vychovaní romskou rodinou, vlivnou v romské komunitě,

²⁶ Výše uvedených 40 dotazníků vyplnili především středoškolsky vzdělaní Romové.

- jejich cílem je spokojený život, nikoliv kariéra.

Zvláštní skupinou jsou respondenti, které Jadwiga Šanderová nazvala "Romové s dvojí identitou". Tito lidé působí, jako by žili dvojím životem, resp. jako by nepatřili nikam. K jejich charakteristice lze uvést:

- cítí se být především Romy a současně cítí, že se své původní komunitě odcizují,
- ve zvýšené míře hovoří o špatných zkušenostech s majoritní společností, a to už od dětství,
- jsou ctižádostiví a často uvádějí vzdělání jako cíl,
- jsou skeptičtí v posuzování ochoty majority přijmout integrované Romy mezi sebe,
- především tito Romové na otázku, co v důsledku svého sociálního vzestupu ztratili, uvádějí "kus svého romství".

Jadwiga Šanderová vyvodila z dotazníkového šetření následující závěry.

- o kvalitě soužití s Romy nelze mluvit nikdy jinak než zcela konkrétně, jako o kvalitě soužití v určité obci či městě,
- vstupní tvrzení, že rod nepřipouští sociální vzestup prostřednictvím metod majoritní společnosti může být příliš paušální (někteří respondenti uvádějí, že rodina je na ně pyšná),
- zjištění podporují tvrzení, že vzdělání znamená riziko ztráty člena rodu,
- zjištění podporují tvrzení, že úroveň sociálního vzestupu koreluje s délkou pobytu rodu v ČR (většina respondentů uvádí, že jejich rodina přišla do Čech před rokem 1960),
- zjištění ukazují, že většina sociálně zařazených Romů považuje svůj původ ve společnosti za handicap,
- zjištění relativizuje tvrzení, že Romové nemají zájem o sociální vzestup do prostředí majoritní společnosti - někteří jej mají, a to velmi silný,
- i Romové, kteří žijí životním stylem majoritní společnosti a přizpůsobili se jí, pociťují vůči ní určitou sociální distanci (nejde o nepřátelství, spíše odcizení) a musí každodenně dokazovat, že neodpovídají předsudkům, které majoritní společnost vůči tomuto etniku má.

V. O profesních aspiracích romské mládeže

a) O vztahu romských dětí a jejich rodin ke vzdělání

Na počátku neúspěchu romské mládeže na trhu práce je jejich neúspěch v oblasti vzdělávání obecně ale i při získávání kvalifikace. Některé odhady uvádějí, že kolem 70% romských dětí nedosáhne ani plnohodnotného základního vzdělání. Pouze něco kolem 6% romských dětí studuje na střední škole (neromských dětí studuje střední školu kolem 50%). I když je romských dětí na středních školách mnohem více (sic!) než v nedávné minulosti (před rokem 1989 nebyli na středních školách téměř žádní romští studenti)²⁷, je číslo velmi nízké²⁸. Vysoké školy studují pouze jednotlivci z řad romské mládeže – je jich tak málo, že jsou v romské komunitě dokonce známí svým jménem. Co je tohoto neuspokojivého stavu v oblasti vzdělávání příčinou?

V roce 2007 na objednávku Nadace rozvoje občanské společnosti zpracoval sociolog Ivan Gabal a jeho společnost analýzu postojů a vzdělávacích potřeb romských dětí a mládeže. I když nešlo o rozsáhlý výzkum, z jeho zjištění vyplynuly závažné skutečnosti, které řada odborníků předpokládala, ale snad poprvé (sic!) byly předmětem seriózního prozkoumání. Analýza potvrdila trvalý problém odcizení a neúspěchu romských dětí, přicházejících do první třídy, který je hned od počátku, od prvních měsíců školy stigmatizuje a traumatizuje. Do školy přicházejí ze svých rodin na školy nepřipraveny nejen na školu ale i na přímý kontakt s neromskou společností mimo svoji rodinu, neumějí mnoho dovedností, které jsou pro neromské dítě běžné a se kterými škola počítá. Průměrná romská rodiny totiž ani neumí své dítě na školu připravit, romští rodiče nemají dovednosti, které by jim umožnily své dítě vybavit na počátek školy, i kdyby o to usilovali. Najde se totiž mnoho z nich, kteří by svému dítěti pomoci chtěli. Na druhou stranu je ovšem mnoho těch, kteří takový zájem ani nemají.

Největším problémem, kromě „nárazu“ dítěte na nesrozumitelné okolí, je nedostatečná znalost češtiny. Stále platí, že průměrná romská rodiny hovoří etnolektem romštiny a češtiny, který je jazykově poměrně chudý (minimálně na abstraktní výrazy), a děti tak nejsou vybaveny řadou slov, které jejich vrstevníci

²⁷Uvádí se, např. že v roce 2003 bylo 1.441 romských studentů, zatímco v roce 1989 bylo na středních školách jen 30 romských žáků.

²⁸Yveta Renety, RPP, OSI, v Praze, 10.2.2006

z neromského prostředí již běžně používají. Tato jazyková nedostatečnost se prvoplánově projevuje zhoršeným prospěchem romských dětí ve výuce češtiny, a to v průběhu celého základního vzdělávání. Také zhoršuje jejich možnosti i v ostatních vyučovacích předmětech. Romské děti mají navíc mnohem častější absence ve škole, a ty jsou tím četnější, čím starší dítě je – i to zhoršuje jejich možnosti.

Z analýzy vyplynulo, že z každých deseti zkoumaných romských chlapců na základní škole pouze tři z nich dokončí základní školu ve třídě, do níž nastoupili. V případě romských dívek je skóre poněkud lepší, je to pět z každých deseti děvčat. Ostatní romské děti propadnou nejméně jednou nebo jsou přeřazeni do programu Zvláštní škola, do kterého často nastupují rovnou v první třídě. Poněkud lepší výsledky mají romské dívky – zdá se, že jsou přizpůsobivější, poddajnější, a o to je pro ně přizpůsobení se škole snazší. Zájem tradiční romské rodiny spolupracovat s neromskou školou není velký, ale lze počítat s tím, že rodiče nechtějí mít s učiteli problémy. Učitel má mezi romskými rodiči větší vážnost, než veřejnost ví, a tak se s ním snaží vycházet v dobrém a ve svých možnostech mu vyhovět. To platí určitě alespoň v době, kdy je jejich dítě malé. Čím je starší, tím se zájem rodičů spolupracovat se školou snižuje – není to jen nezáměr o vzdělávání dítěte. A už vůbec to není projev nezáměru rodičů o své dorůstající dítě.

Vysvětlení je někde jinde – neautoritativní výchova v romské rodině není v našem slova smyslu již úspěšná, když dítě dorůstá. Rodiče nemají dostatek autority a většinou jsou obě strany, tedy rodiče i dítě, nezvyklé na to, že rodiče dítěti něco autoritativně přikazují, a dítě je zvyklé poslechnout. Navíc je v jejich očích dost dospělé, aby plnilo svoji „etnickou“ roli ve světě romské rodiny. Pokud tedy něco od něj vyžadují, pak je to toto – v našem chápání to můžeme identifikovat jako pomoc v obživě nebo v rodinném životě, u dívek v domácnosti a při péči o děti. To se týká především dospívajících romských dívek, které jsou do této doby ve škole úspěšnější než chlapci. Za rychlého dospívání romských žen však jejich absence ve škole převyšuje absence chlapců. Matka je potřebuje doma, v kuchyni a u domácích prací, u sourozenců.

Pokud jde o problém segregovaných či smíšených škol, pak z analýzy Ivana Gabala vyplývá, že lepší šance i ostatní sledované parametry jsou u romských dětí, které chodí do smíšených škol, kde jsou romští žáci ve výrazné menšině. Možná to však není ani tak takovou školou či tím, že romských dětí je ve škole méně, ale především tím, že do „neromských škol“ své děti dávají romské rodiny s vyššími aspiracemi na

jejich budoucnost, s větším sebevědomím a také s větším zájmem o jejich vzdělání. Jde o romské rodiny, které jsou na vyšším stupni integrace do neromské společnosti, které často již ztratily většinu vazeb na romské komunity a především na romipen.

Závěrem je možné konstatovat dva základní principy, které je nutné si stále uvědomovat, když pracujeme s romskými dětmi. Prvním je to, že rozhodující vliv na dítě má jeho rodina a jeho komunita. Tento vliv je možná silnější, než je tomu v našich rodinách, protože je ochranný. Tvzení, že „se zaměříme na romské děti“, abychom vše změnili, je folklor, který nefunguje. Druhým principem je to, že navzdory faktu, že vztah romských rodin ke vzdělání se pomalu mění, stále platí, že průměrná tradiční romská rodina nemá o „neromské“ vzdělávání svého dítěte potřebný zájem nebo alespoň zájem tak silný, aby se odhodlala naučit účinně jej podporovat v úsilí vzdělání dosáhnout.

b) O tom, čím chtějí být romské děti

Kdo ví, čím chtějí být romské děti? Možné je i to, že většina z nich nemá žádnou představu o svém budoucím zaměstnání, že profesní kariéra není to, co by si uměly představit, a určitě není to, co by bylo možné vidět v rodinném modelu tradičních, průměrných Romů. O čem sní romské děti, když uvažují o své dospělosti? O kamiben? O barvalipen? Možná vědí, co je čeká, protože jejich „etnický“ osud je dán tradicí, malými možnostmi, realitou, která po staletí Romy formuje uvnitř vlastní komunity i mimo ni. Pokud se jich na to ptáme, často odpovídají pouze to, co předpokládají, že chceme slyšet – tak jak to dělají v kontaktu s neromskou společností často či většinou jejich rodiče. Jak jsem už uvedla, obsahem romipen není touha po individuálním prosazení se, po vyniknutí, po tom, co Neromové nazývají kariérou, postavením, po tom co vyvolává v naší neromské společnosti pozornost a úctu i závist okolí. Nic z toho není tím, co by se do modelu většiny romských rodin hodilo.

Přesto Gabalova analýza²⁹ podnikla riskantní pokus zeptat se romských dětí, čím chtějí být a kdo jejich vzorem. Skoro všechny děti nějakou představu o tom, čím by se rády živily, měly. Byly to skromné představy – šlo o řemesla, která si dovedly představit a která zřejmě tvoří vrcholek profesních aspirací nejen jejich ale i jejich okolí - automechanik, kuchařka, kadeřnice, zedník, číšník, prodavačka. Nešlo o profese jejich rodičů a často nikoho z jejich okolí. Většina dotazovaných dětí o své budoucí profesi ani z nikým z dospělých nemluvila. Jako důvody pro výběr výše

²⁹ Analýza postojů a vzdělávacích potřeb romských dětí, GAC pro NROS, Praha 2007

uvedených řemesel uvedly, že se jim líbí, nebo že se tím dá vydělat dost peněz. Matky zkoumaných dětí byly většinou dlouhodobě nezaměstnané, někteří otcové právě tak. Když měly děti uvést své vzory, nejvíce jich svůj obdiv vyjádřilo k některému známému zpěvákovi, sportovci či hrdinovi filmu. Menšina z nich uvedla jako svůj vzor své rodiče nebo příbuzné – často proto, že pracují, mají peníze a jsou vážení.

c) O možnostech, jak ovlivnit zájem romských dětí o vzdělání a zaměstnání

V první řadě je třeba říci, že už nyní existuje řada opatření, jak romským dětem školu přiblížit, jak jim umožnit dále studovat, jak podpořit jejich zájem o vzdělání. Některé pokusy činí stát. Romští pedagogičtí asistenti³⁰ od roku 1994 byli nejdříve zavedeni z iniciativy NNO. Od roku 2000 jsou ale oficiálním opatřením MŠMT a náklady na jejich mzdy nese stát. Jde o dospělé Romy, kteří úspěšně absolvovali základní školu, musí být starší 18 let, netrestaní, a musí absolvovat 80 hodin pedagogického minima podle pokynů MŠMT. Také přípravné ročníky při MŠ nebo ZŠ byly původně zřizovány z iniciativy NNO od roku 1994 a od roku 1999 jsou státním opatřením - nyní jsou zřizovány podle školského zákona.

Jiné aktivity rozvíjí v této oblasti NNO (nízkoprahové kluby, doučování, přípravy na školu, včetně škol středních i vysokých). Problémem je, že tato opatření nejsou zaváděna všude, že netvoří systém, ale jsou to ostrůvky aktivit, začínající náhle a končící bez náhrady, pokud vyschnou finanční zdroje. Vlastně ani neexistuje seriózní vyhodnocení dopadů těchto aktivit, posouzení jejich užitečnosti a výsledků.

Dalo by se dělat mnohem více. Uvedu jen několik nápadů, které by mohly, kdyby byly provázané, působit synergicky a jedna aktivita navazovat na druhou tak, aby je romské rodiny a jejich děti mohly použít jako dostupné a spolehlivé možnosti, provázet děti po celou dobu jejich přípravy na povolání.

Před nástupem do školy

- *Práce s rodinou – školy jako majáky*

Školy, kde je soustředěno více romských dětí, by se neměly omezovat „jen“ na jejich vzdělávání. Musí pracovat s romskými rodinami a to jde lépe tam, kde škola nabízí i romským dospělým nějaké služby, hlavně sociální poradenství. Mohou to být i kurzy pro rodiče žáků, rekvalifikace či doplnění základního vzdělání. Sociální pracovníci, kteří by měli doplňovat práci pedagogů, by pak mohli pracovat s rodinami budoucích prvňáků zvláště tam, kde jsou

³⁰ Metodický pokyn MŠMT 25484/2000

zřízeny nulté ročníky. Rodina by se tak mohla spolu s dítětem lépe připravit na jeho vstup do první třídy, do „neromského“ světa.

Po nástupu do základní školy

- *„Velký bratr“*

Jak jsem již uvedla, nástup malého romského dítěte do základní školy je pro něj velmi stresujícím zážitkem. Dítě je zmatené z prostředí, které po něm chce věci a aktivity, na které není zvyklé z domova a kterým často nerozumí. Střetává se s češtinou, neromskou paní učitelkou a neromskými spolužáky. Tento zážitek je o to otřesnější, když je ve škole, do které přichází jen minimum romských dětí. Toto romští rodiče cítí, proto často volí školu, kam sami chodili a kde je převaha romských dětí. Všechno však nasvědčuje tomu, že romským dětem prospívá, když nejsou mezi sebou, ale když podstoupí vzdělávání ve smíšené škole. Projekt „Velký bratr“ je vlastně hra, malý romský žáček dostane tutora, větší neromské dítě, které jej školou provází, učí se s ním a pomáhá mu překonávat nápor stresu. R-Mosty se před mnoha lety pokoušely spolu s Hestií, která se specializuje na rozvoj dobrovolnictví, takový projekt rozvinout – tehdy ovšem bezúspěšně. Neromské děti nebyly ochotné se romským věnovat a velmi odmítavé byly jejich rodiny. Uplynulo však již řada let a je možné, že by projekt mohl být rozvinut.

- *Systematické doučování*

Doučování romských dětí je sice sem tam prováděno, ale jsou to ojedinělé aktivity NNO, okrajová činnost, která je občas a na některých školách prováděna. Doučování romských dětí by mělo být masivně provozováno a velmi podporováno. Odborníci by se měli věnovat tomu, aby dobrovolníci, kteří s dětmi takto pracují, vybavili dovednostmi, aby dokázali děti motivovat k doučování, odměňovat je apod.

- *Motivace učitelů na udržení romského dítěte na neromské škole*

Otázkou je, jak motivovat učitele, aby měli zájem udržet romského žáka ve třídě, kde jsou převážně neromské děti. Troufám si tvrdit, že učitelé na přítomnosti romského žáka ve své třídě velký zájem nemají. Romským dětem nejde učení tak rychle jako neromským. Bylo by tedy účelné, aby jim učitel věnoval větší individuální pozornost, zatímco někdy má učitel pocit, že romský žák třídu zdržuje, někdy jeho přítomnost působí v neromské třídě konflikty apod. Učitele je možné školit, je jim možné nabídnout informace, ale já osobně se domnívám, že užitečná by byla i motivace finanční, a to jako kompenzace za náročnější výkon pedagogické činnosti, které je v případě romských žáků koneckonců na místě.

- *Nabídka prožívání volného času v klubech, kroužcích apod.*

Romské děti a mládež svůj volný čas tráví většinou na ulicích a patří mezi rizikové skupiny mládeže z hlediska ohrožení sociálně patologickými jevy. Proto a nejen proto je dobré, existuje-li ve škole nebo v její blízkosti, případně v oblasti, kde žije romská komunita, zařízení pro děti a mládež - nízkoprahový klub, folklorní soubor, sportovní klub, církevní aktivita pro mladé apod. Romské děti takto nejen lépe užívají svůj volný čas, ale v takovém společenství je možné na děti účinněji působit i s ohledem na zlepšení docházky do školy, učení, doučování i s ohledem na výběr budoucího povolání.

- *Kvalifikační a pracovní poradenství již od počátku druhého stupně obecné školy*

Toto není nic nového a poradci pro povolání již ve školách pracují. Pro romské děti je však nutné volit často jiné a neformální metody, možnosti získání kvalifikace jim lépe přiblížit. Lze uvažovat třeba o jakýchsi „stážích“ v dílnách, učilištích či firmách, letních táborech se zaměřením na získání informací a zkušeností v oblasti hledání profese apod.

- *Přípravka na střední školu*

Bylo by možné při školách nebo v rámci klubů otevřít přípravy na střední školy. Romské děti by se mohly dozvědět, co je to středoškolské vzdělání, jaké druhy existují, jaké jsou možnosti středoškolské vzdělání získat. Mohly by si zkusit přijímací testy, do škol se podívat apod. Byla by to mimo jiné i dobrá aktivita pro některou NNO působící v této oblasti.

Při získávání kvalifikace

- *Stipendia na středních školách a učilištích*

Je nepochybné, že kromě nedostatku účinné podpory svých dětí směřujících ke vzdělání, řada romských rodin je sociálně slabých. Romští rodiče nejen že často nechápou, proč by jejich dítě mělo střední vzdělání získat, ale je pro ně obtížné jej i ve škole finančně podporovat. Systém sociálních stipendií by znamenal pro romské děti velkou pomoc a pro jejich rodiče argument a motivaci, proč děti ve škole podporovat. Úhrada nákladů spojených se studiem – MŠMT vyvinulo Program podpory středoškolských studentů a převážně romským studentům poskytuje finanční podporu na některé náklady (ubytování, stravné, školní pomůcky). Takový stipendijní program by bylo vhodné z některého veřejného rozpočtu zavést i pro vysokoškolské romské studenty – znamenal by bezpochyby obrovský rozvoj studia romských dětí na středních školách.

- *„Velký bratr“*

O projektu Velký bratr jsem již psala výše. Jeho užití na střední škole by jistě bylo možné i účinné, možná více než na školách základních.

- *Stáže a praxe u možných budoucích zaměstnavatelů*

Velmi užitečné by bylo romským dětem umožnit krátkodobé i delší stáže či praxe u jejich budoucích pravděpodobných zaměstnavatelů, a to i za cenu finanční motivace takového majitele dílny či firmy – s romským dítětem na stáž či praxi by prostě přišla podnikateli i určitá finanční podpora. Není účinnější způsob, jak přemoci předsudky, totiž využít synergii informací a peněz.

Závěrem je možné říci, že možností, jak se neformálně angažovat ve prospěch podpory vzdělávání a získání kvalifikace pro romské děti, je mnoho. Jde o to, aby byl zájem je zkusit a používat. V neposlední řadě, ale jde o to, aby společnost, stát, obce či kraje věnovaly právě na takové aktivity finanční zdroje. Zatím tomu tak není a skupiny nadšenců se snaží romským dětem pomoci spíše jako dobrovolníci než jako placení profesionálové. Na takovou dobrou vůli se ovšem není možné spoléhat dlouhodobě. Dobrá vůle pomáhá, ale nenahradí systém, plošnou nabídku.

VI. Výsledky výzkumu, realizovaného ZŠ Havlíčkovo náměstí a R-Mosty v rámci projektu „Komunitní poradenské centrum Praha 3“ v roce 2010

a) Úvodem

Z této studie (zejména z přecházející kapitoly) vyplývá, že rozhodující pro lepší uplatnění romské mládeže v zaměstnání - jako základní podmínky pro jejich sociální vzestup - je dosažení vyššího stupně jejich vzdělání a kvalifikace. Současně konstatujeme, že pro zdárný proces vzdělávání všech dětí a mládeže, je rozhodující rodina, ve které žijí, která je motivuje (či nemotivuje) k tomu učit se a připravovat se na svoji profesní kariéru. To je v romských rodinách rozhodně problém.

Jak jsme se již zmínili, odlišný model rodinného života a hodnot, stále ještě ve významné míře vyplývajících z tradičních modelů a strategií, ale také nedostatek vzdělání rodičů a jejich profesní dráha nekvalifikovaných pracovních sil či dlouhodobě nezaměstnaných, neznamenají oporu pro dosažení „neromského“ vzdělání. Ale jistě se i tyto hodnoty proměňují, to, co obecně platilo před dvaceti a více lety, už v mnoha konkrétních případech neplatí nebo neplatí zcela – o tom mimo jiné nepochybně svědčí vzrůstající počet romských dětí, které absolvovaly nebo navštěvují střední školy s podporu svých rodin.

Na druhou stranu vzrůstající sociální problémy řady romských rodin (zvláště tíživé je to v oblasti bydlení), které se často mění až v jejich sociální vyloučení, nejsou ideální situací pro změnu postojů mnoha romských rodičů ke vzdělávání svých dětí. Může se stát, že Romové, které sociální vyloučení postihne, budou hledat východisko v tradičním modelu soudržného a solidárního rodinného života, který paradoxně může i ony náznaky pozitivního vývoje zvrátit zpět (jak jsem dokumentovala na mnoha místech studie). Navíc, tento sociální propad utvrzuje mnoho romských rodin v tom, že není žádná naděje a že rozhodně není v jejich silách ani v silách jejich dětí se z tohoto bludného kruhu bída vymanit.

Některá z těchto a dalších tvrzení, která jsem zachytila v této studii, se snažil ověřit výzkum, který je součástí projektu „Komunitní poradenské centrum v Praze 3“ a který byl proveden jeho řešitelem ZŠ Havlíčkovo náměstí, Praha 3 v partnerství s R-Mosty. Záměrem bylo srovnat několik skupin žáků základních a středních škol s ohledem na postoje jich samých i jejich rodin k dosažení vyššího stupně vzdělání. Základním cílem výzkumu bylo tedy zmapovat názory, očekávání a postoje dvou skupin

romských žáků – první skupiny ze základních škol a druhé skupiny ze střední školy a srovnat je s názory, očekáváními a postoji s několika skupinami neromských žáků na základních školách v Praze 3. Přípravné fáze výzkumu se prolínaly celým projektem, a jeho aktivitami. Samotné provedení výzkumu však bylo „umístěno“ do období března až září 2010 jako vyústění projektu. Při jeho uskutečnění a vyhodnocení byly využity zkušenosti, získané realizací projektu.

b) O metodice výzkumu

Provedený výzkum lze členit do čtyř etap, které byly realizovány postupně od října 2008 do září 2010.

1. Stanovení tématických klastrů a hypotéz: říjen 2008 - prosinec 2009
2. Příprava dotazníku a výběr respondentů: leden 2009 - červen 2009
3. Vyplnění dotazníku na deseti pražských školách: březen - červen 2010
4. Vyhodnocení výzkumu podle jednotlivých tématických klastrů a stanovených hypotéz: srpen - září 2010

Ad 1) Stanovení tématických klastrů a hypotéz

Výzkum byl zahájen stanovením tří základních tématických klastrů, které zpracovatelé považovali za důležité pro srovnání možností a aspirací romských a neromských respondentů v oblasti základního a středoškolského vzdělání.

Byly to:

rodinné prostředí a vztah rodiny ke vzdělávání respondenta

- materiální podmínky respondentů, důležité pro vzdělávání
- vzdělanostní a profesní aspirace respondentů

Jednotlivé tématické klastry jsme rozpracovali do několika hypotéz, které jsme našli při zpracování této studie. Na jejich základě byl připraven dotazník tak, abychom tyto hypotézy v rámci výzkumu ověřili z vlastního subjektivního hodnocení jednotlivých romských či neromských žáků. Stanovení těchto (a nikoliv jiných) hypotéz vycházelo jak z této studie, z rozsáhlých zkušeností řešitelů výzkumu v oblasti vzdělávání romských dětí (a vzdělávání vůbec) a také z analytických či teoretických studií jiných autorů, jejichž seznam je uveden v závěru studie.

Ad 2) Příprava dotazníku a výběr respondentů

Zvolený vzorek respondentů:

Budoucí respondenti byli předem rozděleni do pěti skupin podle toho, zda šlo o romské či neromské děti, dále podle toho, zda šlo o školu základní či střední (pouze v případě romských žáků), i podle typů základní školy z hlediska vnímání její kvality a pověsti, i sociálního prostředí, z něhož žáci vybraných škol pocházejí.

Zvolené skupiny měly co nejpřesněji obsáhnout skupiny žáků, jejichž srovnání jsme pro potřeby výzkumu považovali za důležité a relevantní. Jsou tedy srovnávání výhradně romští žáci ze základních škol a ze školy střední s neromskými žáky, rozdělnými do tří skupin. První jsou neromští žáci z převážně slabých sociálních poměrů, druhou skupinu tvoří neromští žáci, navštěvující prestižní jazykovou základní školu, a poslední skupinu tvoří neromští žáci, kteří navštěvují běžnou základní školu (kategorie „ostatní“).

Respondenti byli vybráni v rozmezí od 13 do 19 let věku. Byl zvolen vzorek chlapců i dívek tak, aby jejich počet byl přibližně stejný, i když rozdílné názory a postoje dětí podle pohlaví nebyly předmětem zkoumání v prvním plánu. Byly vybrány školy v Praze 3, kde byl celý projekt realizován, a většina respondentů v Praze 3 také žije. Pouze menšina z nich bydlí v jiných pražských částech, ale do škol v Praze 3 dochází, a jen několik dětí bydlí mimo Prahu a do škol dojíždí.

Zvolené skupiny respondentů (včetně použitých zkratk pro potřeby tabulkové části)

- Sociálně znevýhodnění neromští žáci základní školy (**SZ**) v počtu 57 žáků
- Romové studující na základní škole (**R (ZŠ)**) v počtu 108 žáků
- Romové studující na střední škole (**R (sos)**) v počtu 30 studentů
- Neromští žáci studující na prestižní základní škole (**VIP**) v počtu 146 žáků
- **Ostatní** - neromští žáci, docházející do běžných základních škol v počtu 194 žáků.

Rozdělení žáků podle věku:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
věk	%	%	%	%	%
11 - 13	33,33	0	25,93	41,10	57,22
14 - 15	63,16	0	70,37	58,22	40,21
16 - 19	3,51	100,00	3,70	0,68	2,57

Rozdělení žáků podle tříd:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
ročník	%	%	%	%	%
5 - 7	21,05	0	40,74	28,08	37,11
8 - 9	78,95	0	59,26	71,92	62,89
10 - 13	0	100	0	0	0

Rozdělení žáků podle pohlaví:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
pohlaví	%	%	%	%	%
muž	56,14	60	55,56	52,05	45,88
žena	43,86	40	44,44	47,95	54,12

Kde žáci bydlí:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
kde bydlíš?	%	%	%	%	%
Praha 3	61,4	23,33	81,48	79,45	68,04
V Praze	36,84	50	18,52	13,7	27,32
Mimo Prahu	1,76	26,67	0	6,85	4,64

Ad 3) Vyplnění dotazníku na deseti pražských školách

Řešitelé, ZŠ Havlíčkovo náměstí a R-Mosty, připravili dotazník, který je připojen níže. Otázky byly voleny tak, aby jim romští i neromští respondenti na druhém stupni

základní školy za pomoci a rady učitelů dobře porozuměli. Dotazníky byly respondenty vyplňovány za asistence učitelů, kteří jim jednotlivé otázky vysvětlili tak, aby odpovědi žáků byly co nejpřesnější a také nejméně nejvíce nejpravděpodobnější. Zkušenosti učitelé také počítali s tím, že romští žáci (Romové vůbec) někdy na otázky Neromů odpovídají nikoliv v souladu se skutečnou realitou, ale tak - jak předpokládají, že tazatel očekává, že mu bude odpovězeno³¹ a dětem pomáhali (ojediněle však výsledky ukazují, že ne vždy se jim to beze zbytku podařilo).

Celkem tedy dotazníky vyplnilo 535 romských i neromských respondentů ve věku 11 až 19 let z deseti škol, umístěných v Praze 3.

Dotazník byl zpracován a respondenty vyplněn v této podobě:

Dotazník v rámci OPPA – Komunitní poradenské centrum Prahy 3

Slovníček pojmů:

ZŠ – základní škola

SOU – Střední odborné učiliště (učňák)

SŠ – střední škola (gymnázium, obchodní akademie, průmyslovka atd..)

VŠ – vysoká škola

Škola:.....

Třída (ročník, napiš jen číslovkou):..... Věk:.....

Dívka/Chlapec

- 1) Počet členů domácnosti:.....
- 2) Počet sourozenců:.....
- 3) Bydlíš v rodinném domku nebo v bytě? (zaškrtni)
- 4) Velikost domácnosti: 1 pokoj a kuchyň
2 pokoje a kuchyň
3 pokoje a kuchyň
Jiný počet místností
- 5) Pomáháš při domácích pracích? (zaškrtni) **pravidelně/nepravidelně/vůbec**
- 6) Máš svůj pokoj? **ano/ne**
- 7) Máš svoje stabilní místo na učení? **ano/ne**
- 8) Do školy se připravuješ **pravidelně/nepravidelně/občas/vůbec ne**

³¹ Tuto zkušenost mají všichni, kdo s Romy jednají z určitých pozic, které Romové vnímají jako do značné míry ohrožující (učitelé, sociální pracovníci, úředníci, apod.) někdy někteří Romové (dokonce asi podvědomě) říkají to, co myslí, že se od nich očekává – je to nejspíš určitý druh „zneviditelnění se“ jako způsob ochrany.

- 9) Máš raději **učení/manuální práci/obojí máš rád/obojí máš nerad**
- 10) Kontrolují ti rodiče domácí úkoly? **často/někdy/málo/vůbec**
- 11) Trestají tě rodiče za špatné známky **ano/ne**
Pokud ano, jak často, jakým způsobem?
-
- 12) Máš přístup k počítači? **doma/ve škole/vůbec**
- 13) Máš přístup k internetu? **doma/ve škole/vůbec**
- 14) Bydlíš s oběma rodiči? **ano/ne**
- 15) Chceš jít po základní škole studovat dál? (SOU, SŠ nebo VŠ) **ano/ne**
- 16) Budou Tě rodiče finančně podporovat, půjdeš-li na SŠ a VŠ? **ano/ne/nevím**
- 17) Bydlíš na Praze 3, v jiné městské části, mimo Prahu?
.....
- 18) Vzdělání rodičů je: **základní** **středoškolské** **- bez maturity (učňák)**
(zaškrtni) **vysokoškolské** **- s maturitou**
- 19) Povídáš si doma s rodiči o svém budoucím studiu či zaměstnání **ano/ne**
- 20) Shoduješ ve svých představách ve volbě povolání s názorem svých rodičů?
ano/ne
- 21) Myslíš, že jde docílit vysokého výtěžku bez SŠ nebo VŠ vzdělání? **ano/ne**
- 22) Víš kolik let po ZŠ musíš minimálně studovat, abys dosáhl maturity?
.....
- 23) Čím bys chtěl být, až Ti bude 20 let:.....
40 let:.....
- 24) Označ profese, pro jejichž výkon:
- musíš mít SOU (<i>křížkem</i>)	učitel	právník	popelář
- musíš mít maturitu (<i>kolečkem</i>)	horník	prodavač	zedník
- musíš mít VŠ (<i>trojúhelníčkem</i>)	automechanik	kuchař	přidavač
	lékař	vedoucí v bance	řidič
	sociální pracovník	pokladní v obchodě	policista
	svářeč	instalatér	ministr
- použij: **x** **o** **Δ**

25) Kdo je Tvým vzorem pro Tvé budoucí povolání? Proč zrovna on/ona?.....

.....

26) Dlouhodobě nepracovat a žít se ze sociálních dávek bys bral jako:

ostudu – nepříjemnost v nouzi – normálka – pohodlný způsob života

(zaškrtni)

27) Máš obecně vzory pro budoucí život? Jaké?

28) Jakou máš představu o svých peněžních příjmech za měsíc, až Ti bude:

20 let: ,- 40 let:,-

29) Seřaď (přepiš) od jedničky do šestky hodnoty, které jsou pro Tebe v životě důležité (jednička je nejméně důležité, šestka nejméně):

rodina, zdraví, peníze, vzdělání, zaměstnání, bydlení

1).....2).....3).....4).....5).....6).....

Ad 4) Vyhodnocení výzkumu podle jednotlivých tématických klastrů a hypotéz

- **První klastř: Rodinné prostředí a vztah rodiny ke vzdělávání respondenta**

V tomto klastru bylo stanoveno pět následujících hypotéz s následujícím výsledkem:

1. hypotéza:

Romští respondenti pocházejí z početnějších rodin s více sourozenci než respondenti neromští ve všech zvolených skupinách – to může znamenat jiný model rodinného života, kde vzdělávání jednotlivce není a nemůže být přikládán takový význam, jako v rodinách s méně dětmi. V početnější rodině nebudou ani většinou nemohou být vytvořeny srovnatelné podmínky pro vzdělávání dítěte, než je tomu v rodinách s jedním nebo dvěma dětmi.

Rozdělení žáků podle počtu sourozenců:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
počet sourozenců	%	%	%	%	%
0	17,54	0	3,70	15,75	24,74
1 - 2	63,16	70	44,44	76,03	70,62
3 - 4	14,04	30	33,33	8,22	4,64
5+	5,26	0	18,53	0	0

Komentář:

Hypotéza se potvrdila.

Romští respondenti pocházejí z více než z poloviny z rodin se třemi a více dětmi, zatímco dotazovaní neromští žáci mají ve významné většině jen jednoho sourozence (pouze cca 5% rodin sociálně slabých neromských žáků je početných). Pozoruhodný a překvapivý je fakt, že téměř 19% dotazovaných romských žáků ze základních škol má pět a více sourozenců³².

2. hypotéza:

Rodiny romských respondentů jsou přibližně ve stejném počtu neúplné (resp. úplné) jako rodiny neromské – v tomto aspektu by se tedy situace romských žáků neměla od neromských výrazně lišit.

Odpovědi žáků na otázku, zda-li bydlí s oběma rodiči:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	Ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Bydlíš s oběma rodiči?	%	%	%	%	%
Ano	64,91	23,33	28,70	60,27	62,89
Ne	35,09	76,67	71,30	39,73	37,11

Komentář:

Hypotéza se nepotvrdila.

Romští respondenti žijí ve významné většině (více než 70%³³) pouze s jedním s rodičů, jejich rodiny jsou tedy neúplné. Situace neromských respondentů je přesně opačná – „pouze“ necelých 40% respondentů žije v neúplných rodinách, a to ve všech třech sledovaných skupinách.

3. hypotéza:

³² S ohledem na mnohá tvrzení různých autorů v posledních dvaceti letech, že lze mezigeneračně sledovat postupné snižování počtu romských rodin s více než třemi dětmi, je tento aktuální údaj o současných romských rodinách s pěti a více dětmi velice vysoký. Je nad rámec této studie možnost hodnotit, co tento jev znamená s ohledem na současnou situaci Romů v ČR, ale jistě by zasluhoval ověření a zhodnocení.

³³ Procentní zastoupení romských žáků z neúplných rodin se mi jeví jako ohromující. I tento jev by bylo zajímavé a jistě potřebné ověřit na větším vzorku respondentů.

Rodiče romských respondentů mají v průměru nižší vzdělání než rodiče neromských respondentů – to může ovlivňovat jejich malé aspirace na dosažení vyššího vzdělání u jejich dětí. Také jejich konkrétní příklad na děti silně působí - v tomto případě je nemusí motivovat k dosažení vyššího vzdělání - než mají oni - ani k dosažení vyšší profesní pozice, než jaké dosáhli jejich rodiče. Opačně je tomu u dětí neromských, kde vzdělání obou rodičů bude vyšší.

Vzdělání otce žáka je:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Vzdělání otce je?	%	%	%	%	%
Základní	3,51	56,67	25,93	6,16	2,58
středoškolské bez maturity	19,30	26,67	11,11	21,23	12,37
středoškolské s maturitou	26,32	13,33	7,41	30,14	43,30
Vysokoškolské	12,28	3,33	0,00	19,18	24,74
Nevím	38,60	0,00	55,56	23,29	17,53

Vzdělání matky žáka je:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Vzdělání matky je?	%	%	%	%	%
Základní	3,51	60,00	29,63	8,90	0,00
středoškolské bez maturity	14,04	26,67	22,22	14,38	13,40
středoškolské s maturitou	29,82	10,00	0,00	45,21	47,94
Vysokoškolské	14,04	3,33	0,00	17,81	23,71
Nevím	38,60	0,00	48,15	13,70	14,95

Komentář:

Hypotéza se potvrdila.

Dosažené vzdělání otců romských respondentů je především základní, ve významně nižších hodnotách středoškolské, zcela marginálně vysokoškolské. U otců neromských respondentů není v kategorii „základní vzdělání“ významné zastoupení, převažuje středoškolské vzdělání (více než polovina otců) a řada z nich má vzdělání vysokoškolské (téměř čtvrtina). Pozoruhodné je množství (48%) romských studentů ze středních škol, kteří netuší, jakého vzdělání jejich otec dosáhl. To koresponduje

zřejmě s tím, že se svým otcem v rodině nežijí a pravděpodobně se s ním ani příliš nestýkají.

Pokud jde o matky respondentů, je situace podobná, jako v případě otců – většina matek romských respondentů má pouze základní vzdělání, zatímco u neromských žáků jsou středoškolačkami nebo jsou vysokoškolsky vzdělané.

4. hypotéza

Rodiče romských respondentů méně často (případně vůbec) se svými dětmi plánují jejich budoucnost s ohledem na dosažení vyššího vzdělání či kvalifikace než rodiče neromských respondentů. Romské děti jsou také proto méně informované o možnostech a nutnosti dalšího vzdělávání, a také méně motivované než neromští žáci.

Odpověď žáků na otázku, jestli si povídají s rodiči o svém budoucím povolání:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
povídáš si s rodiči o svém budoucím zaměstnání?	%	%	%	%	%
Ano	84,21	53,33	62,04	84,93	85,05
Ne	15,79	46,67	37,96	15,07	14,95

Shoduješ se s nimi v této otázce?

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Shoduješ se s nimi v této otázce?	%	%	%	%	%
Ano	57,89	66,67	66,67	56,85	54,12
Ne	42,11	33,33	33,33	43,84	45,88

Komentář:

Hypotéza se částečně potvrdila.

Přesto, že s neromskými žáky si rodiče podívají o jejich budoucím povolání častěji, poměrně vysoké procento romských žáků základních a ještě více středních škol uvedlo, že se svými rodiči o svém budoucím povolání hovoří. Romští žáci také častěji se svými rodiči souhlasí v představě o své profesní budoucnosti než neromští respondenti – nicméně tyto rozdíly nejsou příliš významné.

5. hypotéza

Romští rodiče věnují menší pozornost přípravě svých dětí do školy, než je tomu u rodičů neromských. Příliš nesledují, zda si děti připravují školní úkoly, nekontrolují jim známky a pokud ano, ze špatných nevyvozují důsledky – tento postoj se odráží na malé motivaci dětí dosahovat ve škole dobrých výsledků, protože neočekávají uznání (nebo trest) ve své rodině. V případě neromských žáků je tato situace opačná (s mírnou odlišností u neromských dětí ze sociálně slabých rodin).

Odpovědi žáků jak často se připravují do školy:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Do školy se připravuješ?	%	%	%	%	%
pravidelně	56,14	46,67	25,00	56,16	66,49
nepravidelně	12,28	13,33	17,59	13,70	12,37
občas	29,82	40,00	54,63	25,34	17,53
vůbec ne	1,76	0	2,78	4,80	3,61

Odpovědi žáků na otázku jak často jim rodiče kontrolují domácí úkoly:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Kontrolují ti rodiče DÚ?	%	%	%	%	%
často	45,61	3,33	19,44	25,34	37,11
někdy	26,32	23,33	25,00	39,73	34,54
málo	19,30	40,00	44,44	21,23	14,95
vůbec	8,77	33,34	11,12	13,70	13,40

Odpovědi žáků na otázku zda-li je rodiče trestají za špatné známky:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
--	----	--------	-------	-----	---------

Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Trestají tě rodiče za špatné známky?	%	%	%	%	%
Ano	40,35	13,33	37,04	30,82	39,69
Ne	59,65	86,67	62,96	69,18	60,31

A pokud ano, jak?

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	Ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194 ³⁴
Pokud ano, jak jakým způsobem?					
Zákaz TV a PC	11	0	4	25	35
musím se učit	0	0	0	7	11
fyzické tresty	3	0	11	0	3
Nedávají mi peníze	1	2	0	2	3
Nesmím ven	7	0	24	15	22
Ostatní zákazy	0	0	0	5	12
nadávají mi	5	4	5	0	5

Pokud žák napsal, že ho trestají kombinací trestů, je každý trest započítán zvlášť (ve své kolonce).

Komentář:

Hypotéza se potvrdila.

Romští žáci se většinou připravují do školy spíše občas (nebo nepravidelně), výjimkou jsou romští studenti středních škol, kde počet odpovědí, že se do školy pravidelně připravují, pochopitelně stoupá. Neromští žáci se naopak do školy připravují spíše pravidelně. Romští rodiče se o přípravu svých dětí do školy zajímají spíše málo, zatímco rodiče neromských žáků často nebo alespoň někdy. Neromským žákům rodiče častěji kontrolují známky a trestají je za špatné výsledky, u romských žáků je to spíše výjimečné. I druhy trestů se liší – neromské děti mají nejvíce zakázán přístup k počítači, případně se musí učit a nesmějí ven (v kombinaci všech tří trestů), a vůbec se nevyskytují fyzické tresty. Děti romské, pokud jsou vůbec

³⁴ To, že romské děti v uvádějí

trestány, nesmějí ven a jsou také občas trestány fyzicky³⁵. Zákaz hry na PC se objevuje u romských žáků zcela výjimečně a příkaz - se za trest učit - vůbec ne.

- **Druhý klastř:** Materiální podmínky respondentů, které mohou mít vliv na přípravu do školy a tedy i dosahování dobrých studijních výsledků.

V tomto klastřu jsme stanovili čtyři hypotézy s následujícím výsledkem.

1. hypotéza:

Romští respondenti v průměru hůře bydlí, většinou v menších a přeplněných bytech. Obvykle nemají svůj pokoj a většinou ani vyhrazené místo na přípravu do školy – to znamená významně horší podmínky pro přípravu do školy než je tomu u respondentů neromských.

Rozdělení žáků podle místa bydliště:

Celkem respondentů	57	30	108	146	194
kde bydlíš	%	%	%	%	%
rodinný domek	7,02	10	1,85	13,70	14,95
byt	92,98	90	98,15	86,30	85,05

Rozdělení žáků podle velikosti domácnosti:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
velikost domácnosti	%	%	%	%	%
1 + kk	5,26	33,33	18,52	10,27	6,19
2 + kk	43,86	33,33	59,26	36,30	22,16

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
3 + kk	35,09	33,34	18,52	31,51	39,69
ostatní	15,79	0	3,70	21,92	31,96

Rozdělení žáků podle toho, mají-li vlastní pokoj:

³⁵ To, že romské děti v 11% uvádějí, že jsou za špatné známky fyzicky trestány, je pozoruhodné – vždy jsme měli zato, že fyzické tresty se v romských rodinách vyskytují jen velmi málo. Jinak je to s výbuchy hněvu a nadávkami, které lze předpokládat častěji – i takové odpovědi se u romských žáků objevily.

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Máš svůj pokoj	%	%	%	%	%
Ano	49,12	26,67	20,37	46,58	62,89
Ne	50,88	73,33	79,63	53,42	37,11

Rozdělení žáků podle toho, mají-li své stabilní místo k učení:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Máš svoje stabilní místo na učení?	%	%	%	%	%
Ano	85,96	90	60,19	82,19	86,60
Ne	14,04	10	39,81	17,81	13,40

Komentář:

Hypotéza se potvrdila.

Potvrdilo se, že vysoké procento (33%) romských žáků základních škol žije ve velmi malém bytě o jedné místnosti, další třetina pak v bytě o dvou místnostech. Pouze třetina z nich žije v bytě větším. To při velikosti rodin respondentů znamená přeplněný byt s malými dětmi, kde příprava do školy může být téměř neuskutečnitelná. Naprostá většina romských žáků základních škol uvádí, že nemá svůj pokoj, ale kupodivu tvrdí, že má vyhrazené místo na učení (90%)³⁶. Poněkud lepší je tato situace u romských studentů středních škol (je pravděpodobné, že jejich rozhodnutí vystudovat střední školu souvisí i s lepšími materiálními a bytovými podmínky jejich rodin). Jinak však vypadá jejich odpověď na otázku, zda mají vyhrazený prostor k učení – také většinou (80%) nemají vlastní pokoj a jen nadpoloviční většina má vyhrazené místo k učení – jejich odpovědi jsou zřejmě opravdu věrohodné (oproti romským žákům základních škol) a znamenají dost obtížné podmínky pro studenty, studující střední školu. U neromských respondentů je situace zcela jiná – jejich méně početné rodiny (max. dvě děti) žijí převážně v bytech o dvou, třech i více místnostech. Kolem poloviny z nich má vlastní pokoj a naprostá většina má vyhrazeno určité místo k přípravě do školy.

2. hypotéza:

V souladu s velikostí romské rodiny a jejím tradičním uspořádáním musí romští respondenti pravidelně a intenzivněji než neromští respondenti pomáhat

³⁶ Tato odpověď se mi při početnosti romských rodin a velikostech jejich bytů nejeví ve svém množství jako relevantní – myslím, že v tomto případě některé z romských dětí odpovědělo tak, jak usoudilo, že je vhodné odpovědět.

v domácnosti a s péčí o mladší sourozence. Na přípravu do školy jim proto zbývá méně času než neromským žákům.

Rozdělení žáků podle odpovědi na otázku jak často pomáhají při domácích pracích:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
pomáháš při domácích pracích?	%	%	%	%	%
pravidelně	38,60	56,67	51,85	47,26	40,72
nepravidelně	57,89	26,67	37,04	47,95	53,09
vůbec	3,51	16,66	11,11	4,79	6,19

Rozdělení žáků podle toho, co preferují:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Máš raději	%	%	%	%	%
učení	14,04	0	24,07	14,38	15,98
manuelní práci	52,63	33,33	35,19	43,84	40,72
obojí máš rád	15,79	46,67	29,63	24,66	23,71
obojí máš nerad	17,54	20,00	11,11	17,12	19,59

Komentář:

Hypotéza se potvrdila jen částečně.

Romští žáci základních škol a romští středoškoláci opravdu musí více a pravidelněji pomáhat doma, ale jde pouze o 10% rozdíl oproti neromským respondentům – hypotéza počítala s tím, že tento rozdíl bude markantnější. Zatímco neromské děti potvrdily, že vlastně preferují pomoc doma před učením, nebo je dokonce nebaví jedno a ani druhé, romští žáci základních škol v téměř polovině tvrdí, že je baví práce i učení (sic!). Středoškolští studenti téměř ze třetiny preferují učení (což se i dalo očekávat při jejich nastoupené dráze vzdělávat se).

3. hypotéza:

Romští respondenti mají podstatně méně příležitostí seznámit se elektronickými médii jako je Internet a nemají většinou přístup k PC. Tyto pomůcky jim chybějí k tomu, aby dosahovali výsledků srovnatelných s neromskými žáky, kteří tato media využívají v oblasti přípravy do školy.

Rozdělení žáků podle přístupu k PC:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	Ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Máš přístup k PC					
doma	54	17	57	142	184
ve škole	22	30	108	43	67
vůbec ne	1	0	0	1	5

V této otázce mohl žák zaškrtnout více možností.

Rozdělení žáků podle přístupu k internetu:

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	Ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Máš přístup k internetu?					
doma	52	17	51	137	180
ve škole	17	30	108	51	79
vůbec ne	2	0	0	2	3

V této otázce mohl žák zaškrtnout více možností.

Komentář

Hypotéza se plně potvrdila.

Romští žáci základních škol mají mnohem menší příležitost pracovat s PC a internetem než žáci neromští, kteří mají obvykle jak PC, tak internet k dispozici nejen ve škole ale i doma. Romští středoškolští studenti mají všichni přístup k PC a internetu spíše ve škole (a také již častěji jej mají doma) a je vidět, že jejich důležitost je již pro romské středoškoláky zásadní.

4. hypotéza:

Rodiče romských respondentů mají menší možnosti (a také odhodlání) financovat další studium svých dětí než rodiče neromských respondentů. I to limituje romské žáky v uvažování o dalším vzdělávání po ukončení povinné školní docházky.

Odpovědi žáků na otázku, zda-li budou rodiče jejich další případné studium financovat.

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Budou rodiče tvé studium	%	%	%	%	%

financovat?					
Ano	52,63	10	57,41	66,44	61,86
Ne	0	86,67	18,2	4,8	2,58
Nevím	47,37	3,33	24,09	28,76	35,56

Komentář:

Hypotéza se plně potvrdila.

Romští respondenti ze základní školy odhadují, že jejich rodiče nehodlají, nebo nemohou jejich další vzdělávání většinou financovat. To se pochopitelně mění u romských studentů středních škol, kde studenti odhadují, že více než 50% rodičů bude jejich další studium platit. U neromských žáků základních škol je očekávání odhodlání a možností jejich rodičů platit jejich další studium velmi vysoké, naprostá většina z nich nepředpokládá, že by rodiče jejich další studia neplatili (včetně neromských žáků ze sociálně slabých rodin).

- **Třetí klastr: Vzdělanostní a profesní aspirace respondentů**

V tomto klastru jsme si stanovili čtyři hypotézy s následujícím výsledkem.

1.hypotéza:

Romští respondenti budou jen obtížně schopni uvést osobnosti, které považují za své vzory – nejspíše to budou hvězdy z oblasti pop music nebo jiné známé osobnosti z oblasti show bussinesu. Neromští respondenti budou častěji za své vzory považovat členy své rodiny, přičemž dosažené vzdělání bude hrát svojí významnou roli.

Odpovědi žáků na otázku: „Kdo je tvým vzorem?“

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Kdo je tvým vzorem					
nemám vzor	77,19	60,00	86,11	10,27	14,95
příbuzný/á	0,00	0,00	0,00	14,38	18,56
kamarád/dka	7,02	10,00	2,78	13,01	7,22
hvězda showbiznisu	3,51	0,00	0,00	10,27	23,71
sportovec	7,02	0,00	0,00	19,86	17,01
rodič	5,26	13,33	0,00	25,34	12,37
učitel	0,00	16,67	11,11	6,85	6,19

Komentář:

Hypotéza se potvrdila částečně.

Hypotéza měla pravdu v tom, že romští žáci základní škol i studenti střední školy většinou nejsou schopni uvést žádný vzor – je zajímavé, že neexistence vzorů se téměř ve srovnatelné míře objevila u neromských žáků ze sociálně slabého prostředí. Kupodivu romské děti uváděly jen ojedinele, že by jejich vzorem byl známý sportovec či zpěvák. Pokud v menšině nějaký vzor mají, pak je to u romských žáků základní školy jeden z rodičů (13%) nebo učitel (sic!), a to jak u žáků základní školy (téměř 17%), tak u romských studentů škol středních (více než 11%)³⁷. Naopak neromští žáci základních škol mají vzory mnohem častěji a nacházejí je ve svých rodinách, v kamarádech (tato kategorie se u romských žáků a studentů vyskytuje málo), ale také ve známých osobnostech. V učiteli vidí neromské děti svůj vzor mnohem méně často než romští respondenti.

2. hypotéza:

Romští respondenti méně často plánují pokračovat ve studiu na středních školách, spíše preferují vyučení se nebo přímý nástup do pracovního poměru jako nekvalifikovaná pracovní síla než neromští žáci, kteří mají v úmyslu získat příslušné vzdělání či kvalifikaci.

Odpovědi žáků na otázku, zda-li chtějí jít po ukončení svého současného studia dále studovat (žáci ZŠ na SŠ, popř. SOU a žáci SŠ dále na VŠ či VOŠ)

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Chceš jít po ZŠ (SŠ) dále studovat?	%	%	%	%	%
Ano	96,5	13,33	75,92	100	88,66
Ne	3,5	86,67	24,08	0	11,34

3. hypotéza:

Představy romských respondentů o nutných předpokladech k dosažení vyšších příjmů jsou méně realistické než u neromských respondentů, a vzdělání nevidí tak často jako jeho předpoklad. Na reálnosti představy, čím chtějí v budoucnu být a jaké

³⁷ V opakovaně uváděném výzkumu Socioklubu, který se věnoval sociálnímu vzestupu Romů, dokumentovaném na příkladu úspěšných Romů, jsme zjistili u řady z respondentů, jak vysokou autoritu měl u nich jejich konkrétní učitel. Pro řadu z těch, kteří získali dobré postavení uvnitř většinové společnosti, sehrál roli vzoru nebo rozhodující roli toho, kdo jim pomohl a motivoval je k získání vyššího vzdělání nebo kvalifikace.

pozice hodlají dosáhnout , bude patrná jejich menší informovanost než tomu bude u neromských respondentů. Budou se lišit i představy o výši příjmů, kterých je možné v průběhu aktivního života dosáhnout – představy neromských respondentů budou ambicióznější a přitom realističtější, než u méně informovaných romských žáků, a stupeň vzdělání bude v této představě hrát důležitou roli. Romští žáci budou pravděpodobně lépe informováni o možnosti žít bez zaměstnání na sociálních dávkách a budou tento model považovat za mnohem více přijatelný než neromští respondenti, protože se s ním častěji setkávají ve svých rodinách či ve svém blízkém okolí a nepovažují je za nic zvláštního.

Odovědi žáků na otázku, zda lze podle nich docílit vysokých příjmů bez vzdělání

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Myslíš že jde docílit vysokého výtěžku bez SŠ nebo VŠ?	%	%	%	%	%
Ano	29,82	50,00	55,56	34,93	41,75
Ne	70,18	50,00	44,44	65,07	58,25

Odověď na otázku: „Kolik bys chtěl brát měsíčně ve dvaceti letech?“

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Kolik bys chtěl měsíčně brát ve 20 letech?					
nevím	22,81	23,33	33,33	15,07	17,53
budu studovat (brigády)	3,51	0,00	2,78	3,42	4,12
méně než 10 000	15,79	0,00	8,33	0,68	3,61
11 000 - 15 000	7,02	26,67	14,81	9,59	7,22
16 000 - 25 000	33,33	36,67	25,93	31,51	27,32
26 000 - 35 000	7,02	13,33	6,48	28,77	26,80
více než 35 000	5,26	0,00	8,33	6,85	7,22
statisíce, miliony	5,26	0,00	0,00	4,11	6,19

Odověď na otázku: „Kolik bys chtěl brát měsíčně ve čtyřiceti letech?“

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní

Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Kolik bys chtěl měsíčně brát ve 40 letech?					
nevím	15,79	16,67	51,85	8,90	8,76
méně než 10 000	14,04	33,33	3,70	2,05	2,58
11 000 - 15 000	1,75	0,00	7,41	3,42	3,09
16 000 - 25 000	19,3	0,00	17,59	8,90	6,19
26 000 - 35 000	21,05	0,00	11,11	26,03	21,65
36 000 - 50 000	14,04	0,00	7,41	32,88	29,38
více než 50 000	7,02	50,00	0,93	10,27	20,10
statisíce, miliony	7,01	0,00	0,00	7,53	8,25

Odpovědi žáků na otázku: „Nepracovat a žít ze sociálních dávek bereš jako...?“

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Nepracovat a žít ze soc. dávek bereš jako?					
ostudu	50,88	30,00	28,70	47,95	52,06
nepříjemnost v nouzi	36,84	36,67	34,26	46,58	40,72
normálka	5,26	33,33	30,56	3,42	1,03
pohodlný způsob života	7,02	0,00	6,48	2,05	6,19

Odpovědi studentů na otázku: „Jak dlouho trvá minimální doba studia k maturitě?“

	SZ	R(sos)	R(ZS)	VIP	ostatní
Celkem respondentů	57	30	108	146	194
Kolik let musíš studovat abys dosáhl maturity?	%	%	%	%	%
méně než 3	1,75	0,00	0,00	0,00	1,55
3	8,77	0,00	23,15	5,48	9,79
4	61,40	100,00	32,41	74,66	61,34
5	5,26	0,00	3,70	3,42	8,76
více než 5	10,53	0,00	23,15	8,90	3,61
nevím	12,28	0,00	17,59	7,53	14,95

Představy žáků o jejich povolání ve dvaceti letech:

U žáků sociálně znevýhodněných 21% odpovědělo, že nevědí.
17,54 % chtělo být kuchařem, číšníkem nebo barmanem
17,54% by ve 20 letech chtělo ještě pokračovat ve studiu
Mezi další časté odpovědi patřilo: umělec (zpěvák, herec, tanečník...), automechanik, pracovník IT, kadeřnice

U romských žáků SOŠ 36% odpovědělo, že by chtěli být úředníky.
18 % by rádo zastávalo nějaký vedoucí post

U romských žáků ZŠ 33% žáků chce být kuchařem, číšníkem nebo barmanem
22,22% by se rádo stalo automechanikem
14,82% by chtělo být cukrářem
Další častou odpovědí byla kadeřnice a podnikatel

U žáků studujících na prestižní ZŠ 23% chce být studentem
Dále odpovědělo kolem 42% žáků, že by chtělo být podnikateli, lékaři nebo právníky
Ve zbylých 35% odpovědí byli rovnoměrně obsaženy různé profese a povolání

U žáků ostatních ZŠ nepřevládala významně žádná profese. Poněkud častější odpovědi byli studentem, podnikatelem, barmanem, kuchařem, číšníkem nebo právníkem (každá cca kolem 3-5%)

Představy žáků o jejich povolání ve čtyřiceti letech:

U žáků sociálně znevýhodněných 38,6% odpovědělo, že nevědí.
8,78 % chtělo být kuchařem, číšníkem nebo barmanem
A po 5,26 % byli odpovědi pracovník v IT a úředník, sekretářka či asistent

U romských žáků SOŠ 33% by rádo zastávalo nějaký vedoucí post.
20 % chtělo být v domácnosti (jedná se o dívky)
15% neví

U romských žáků ZŠ 48,14% neví
18,52% žáků chce být kuchařem, číšníkem nebo barmanem
14,81% by se rádo stalo automechanikem

Další častou odpovědí byla kadeřnice, podnikatel a převážně u dívek pobyt v domácnosti

U žáků studujících na prestižní ZŠ

Zde se výsledky oproti předchozí otázce nezměnily
Kolem 48% žáků, že by chtělo být podnikateli, lékaři nebo právníky
12% neví ve zbylých 40% odpovědí byli rovnoměrně obsaženy různé profese a povolání

U žáků ostatních ZŠ opět nepřevládala významně žádná profese. Poněkud častější odpovědi byli podnikatel, barman, kuchař, číšník nebo právník (každá cca kolem 3- 6%)

Komentář:

Hypotéza se převážně potvrdila.

Romští žáci si více než v polovině myslí, že vysokých příjmů jde dosáhnout bez vzdělání. Je to o 20% více respondentů, než je tomu u neromských žáků základních škol. Romští respondenti ze základních i středních škol si netroufají uvažovat o vyšším příjmu na počátku své profesní kariéry než maximálně 25.000,-Kč, spíše se přiklání k tomu, že v těchto letech budou brát méně. Naopak, neromští žáci převážně uvažují o svém počátečním příjmu kolem 25.000,-Kč, ale mnohdy i nad tuto sumu. Všechny dotazované skupiny si myslí, že uprostřed své profesní kariéry budou mít příjmy vyšší – romští žáci základní školy si dokonce z 50% myslí, že to bude nad 50.000,-Kč měsíčně, neromští žáci uvažují realističtěji. Absolutní většina odpovědí neromských respondentů považuje život na sociálních dávkách za ostudu nebo nepříjemnost, třetina romských respondentů to však považuje za normální jev.

Romští žáci základní školy uvažují o tom, že po škole budou pracovat v profesích jako je číšník, kuchař, barman, automechanik apod. – tedy v profesích, v nichž stačí dosáhnout výučního listu. Romské dívky často uvažují o tom, že budou v domácnosti – po vzoru svých matek. Romští středoškoláci si své pozice považují mnohem víc – chtějí být úředníky nebo manažery. Odpověď, že chtějí být ve 20 letech studenty, se u romských respondentů prakticky nevyskytuje. Naopak se vyskytuje často u neromských žáků prestižních škol, kteří pak dále uvažují o profesích, kde je podmínka vysokoškolské vzdělání, jako je právník či lékař. Neromští žáci ostatních základních škol volili různorodé profese, z nichž není možné jmenovat žádnou, která by ve větší míře převládala.

Z odpovědí romských žáků jsou vidět menší ambice. Také je vidět to, že neuvažují o vyšším vzdělávání, neodmítají a priori život na sociálních dávkách a nejvyšší možný příjem na počátku své kariéry si představují maximálně do 25.000,-Kč měsíčně. Méně realističtí jsou v představě svého života po dosažení 40 let věku – je to pro ně zřejmě natolik vzdálené a těžko představitelné, že si dovolí více snít. Neromští žáci jsou na tom opačně – většinou si uvědomují, že profesní kariéra a vyšší příjmy jsou závislé na dosaženém vzdělání, a u otázek na výši svého budoucího příjmu se chovají sebevědoměji. Je pro ně nepříjemná představa, že by se měli ocitnout v situaci, kdy bude nutné žít ze sociálních dávek.

4. hypotéza:

Mezi romskými a neromskými respondenty bude rozdíl také v hierarchii hodnot. Dosažení vzdělání bude u romských dětí na mnohem nižším stupni významnosti než u dětí neromských, u romských žáků bude mít zase významné místo rodina. Romští respondenti budou o něco více orientováni na hmotné hodnoty jako jsou peníze a jejich dostatek.

Průměrné zhodnocení nejdůležitějších hodnot pro žáky:

	celkem respondentů	rodina	peníze	zdraví	vzdělání	zaměstnání	bydlení
SZ	57	Ø 1,68	Ø 3,89	Ø 2,47	Ø 4,00	Ø 4,79	Ø 4,16
R(sos)	6	Ø 1,33	Ø 4,50	Ø 2,00	Ø 4,00	Ø 5,00	Ø 4,17
R(zs)	27	Ø 1,4	Ø 4,1	Ø 1,9	Ø 4,2	Ø 4,7	Ø 4,7
ostatní	194	Ø 2,1	Ø 4,1	Ø 2,6	Ø 4,0	Ø 4,4	Ø 3,8
VIP	146	Ø 1,9	Ø 4,0	Ø 2,5	Ø 3,2	Ø 4,7	Ø 4,7

Komentář:

Hypotéza se nepotvrdila.

Nejdůležitější hodnoty romských i neromských respondentů jsou úplně vyrovnané, a to včetně vzdělávání, peněz a zaměstnání. Romští žáci i středoškoláci si tedy uvědomují, že je důležité najít zaměstnání, že je důležité být vzdělaný, slušně bydlet - tyto hodnoty jsou pro ně důležitější než rodina (nebo zdraví – to ale jde u mladých lidí docela dobře pochopit).

c) Závěr

Odpovědi romských žáků základních škol (a do značné míry i romských studentů střední školy) ukazují, že špatná východiska romských dětí na jejich cestě za vzděláním a kvalifikací stále přetrvávají, a tyto handicapy limitují míru jejich odhodlání něčemu se naučit, něčím být. Předpoklady obsažené v naší studii se spíše potvrdily.

Není to však jen tím, že v tradičních hodnotách a postojích romských rodin není pro „neromské“ vzdělávání místo, ale také a možná především tím, že sociální situace rozhodující skupiny Romů je špatná - a s obavami konstatujeme, že se může dále zhoršovat. Zdá se, že romské děti ze základních škol si neumí příliš představit, že by mohly v budoucnu žít jiný život než jejich málo vzdělaní, nekvalifikovaní a jistě často nezaměstnaní rodiče. Nepřipadá jim nepředstavitelné, že budou žít jako oni ze sociálních dávek, nesní o dobrých pracovních příležitostech a uplatnění ve společnosti. Jak, na rozdíl od neromských dětí, uvádějí, zdá se, že nemají skoro žádné materiální podmínky k tomu, aby se v klidu připravovaly do školy a vědí, že jejich rodiče nemají možnosti za jejich další vzdělávání platit, a to ani kdyby se k tomu ony samy odhodlaly.

Ve velkých romských rodinách, které žijí v malých bytech, je téměř nepředstavitelné, že by žák vyšších tříd základní školy mohl soustředěně pracovat na své přípravě do školy a vyrovnat se tak v přípravě neromským dětem, jejichž možnosti jsou většinou skoro opačné. Romské děti také nemají doma počítače a přístup na internet – to, co neromské děti i ze sociálně slabších rodin považují vlastně za samozřejmost. Uvedené handicapy jsou o to patrnější, že situace neromských žáků základních škol (jak ze strany podpory rodičů, tak materiální) je v jejich vyjádřeních téměř opačná³⁸.

Větší naději vzbuzují odpovědi romských studentů střední školy – ti se již na cestu za vzděláním vydali a našli právě v této odvaze sebevědomí a sebeúctu. Ovšem, tito mladí lidé, kterých není mnoho, jsou jistou elitou v pražské romské komunitě (a není předmětem této práce pokusit se dokázat, že vůbec většina Romů, tedy i rodin našich respondentů, kteří vydrželi žít v hlavním městě a nedali se vytlačit, jsou už sami o sobě určitou elitou mezi romskými komunitami v ČR). Podpora jejich rodičů i materiální podmínky pro studium jsou poněkud lepší než u skupiny sledovaných

³⁸ Nesrovnatelná je s romskými dětmi situace žáků prestižní základní školy. Poněkud srovnatelnější je situace neromských žáků ze sociálně slabšího prostředí, ale i v tomto případě jsou na tom romské děti (z tzv. běžných romských rodin) podstatně hůře – dovolím si tvrdit, že sociální situaci romských rodin zhoršují a jaksi „přitvrzují“ jejich etnická specifika a trvalé, dlouhodobé, mezigenerační odmítání ze strany majoritní, neromské společnosti.

romských žáků. Tito nynější studenti mají pro romskou komunitu veledůležitý význam a to nejen proto, že dosažením středního vzdělání ukazují, že je to i v případě Romů možné. Mají i obrovský význam v mezigeneračních procesech – romští rodiče, kteří dosáhli maturity, již budou v oblasti cesty za vzděláním jinými rodiči svým dětem, a lze předpokládat, že si budou přát, aby i jejich děti dosáhly alespoň takového vzdělání, jaké mají oni.

Závěrem je nutné zdůrazňovat znovu a znovu, že není možné spoléhat na romské rodiny v tom, že ony budou tím jediným a rozhodujícím faktorem, který pomůže romským dětem prolomit bludný kruh bídy, nevzdělanosti a sociální „prázdnoty“. Svoji roli, a často rozhodující, musejí sehrát především školy a učitelé, ale také neziskové organizace, které se dětem věnují ve volném čase, sportovní kluby, církve, a další integrující seskupení či aktivity. Je potřeba dětem zajistit ve škole, v klubech náhradní podmínky pro přípravu do školy, učit je zacházet s počítači a internetem, věnovat jejich přípravě do školy pozornost – potřebují to nesrovnatelně více než děti neromské (což ovšem komplikuje jejich začlenění ve školách, kde je romských žáků málo).

Na druhou stranu je ovšem nebezpečným a široce rozšířeným mýtem, že když se tyto instituce zaměří takto soustředěně na děti, všechno se změní. Nikoliv, romskou rodinu nelze nechat stranou. Ona je tím fenoménem, který má na romské dítě největší vliv, kde se cítí milováno a v bezpečí. Ona je tím, jehož podporu, byť slabou a třeba pasivní, romské dítě potřebuje cítit, aby si troufalo důvěřovat své škole a „svým“ neromským i romským vychovatelům a učitelům, aby se odhodlalo vzdělávat se, aby dokázalo snít o jiném životě a aby si věřilo, že má sílu jej dosáhnout. Proto každý, kdo pracuje s romskými dětmi, musí pravidelně komunikovat s jeho rodiči, a počítat s jejich omezeními a bariérami – to, bohužel, činí tuto práci nesnadnou a rizikovou.

Kladu si otázku, jak zajistit tyto specifické požadavky na proces vzdělávání a přípravy romských dětí na základních školách a za podmínky přispění těchto škol (a náš výzkum ukazuje, že skutečně specifickými tyto požadavky jsou - a zřejmě jen nepatrná menšina žáků neromských je potřebuje v této míře), tedy ve školách, kde jsou romští žáci zastoupeni jen v malé míře. Nenacházím jednoznačnou odpověď. Protože určitě není příliš dobré (i když se to stále častěji děje) romské žáky segregovat na určitých základních školách, napadá mě jako řešení snad jen to, že ve volném čase romských dětí, které navštěvují „smíšené“ školy, musí být realizovány

projekty a aktivity, kde se právě a zřejmě jen romským dětem dostane takové zvláštní péče, která jim pomůže se ve formálním každodenním vyučování vyrovnat s neromskými spolužáky, jejichž domácí situace je o tolik příznivější.

Projekt, jehož součástí byl výzkum, který komentuji, byl takovou aktivitou, a lze jen doufat, že alespoň v případě některých dětí nastartoval proces, který je dovede jako lépe připravené a slušně kvalifikované na trh práce.

V Praze 15. září 2010

VII. Použitá literatura

Projekty a zprávy Občanského sdružení R-Mosty k Obchůdku ROMEN

Výroční zprávy Občanského sdružení R-Mosty 1965 - 2003

Řetízek – Lancosis, R-Mosty 2003

Frištenská, H., Šišková T., Víšek, P. Řetízek II – O Romech (na co jste chtěli zeptat), R-Mosty 2004

Horváthová Emilia, K etnografickej a migrační dynamike Cigánov in Slovenský národpis, 36/1988

Davidová Eva, Cest Romů, Vydavatelství University Palackého v Olomouci 1995

Nečas Ctibor, Romové v České republice včera a dnes, Vydavatelství University Palackého v Olomouci 1993

Mann Arne, Romský dějepis, Fortuna 2001

Wirthová Zuzana , Dobrá zpráva o Obchůdku ROMEN in Romano džaniben 2003

Stojka Ceija, Rozhovor s malířskou in Romano džaniben, 2003

Frištenská Hana, popisky a další materiály pro Obchůdek ROMEN, 2002-2003

Szentadrassy Istvan, Rozhovor s malířem, in Romano džaniben 4/1006

Ferto Dezider, Romské dřevořezbářství a jeho dokumentace v Museu romské kultury

Anna a Berti Žigovi, Miniportrét řezbáře Ernesta Danča, in Romano džaniben 2/1994

Manuš Erika, Ruda Dzirko, Nadace Arbor Vitae 1995

Manuš Erika, Jdeme dlouhou cestou, Nadace Arbor Vitae, 1998

Co se osvědčilo, úspěšné romské projekty ve střední a východní Evropě, Partners Hungary Foundation, Budapest

Sekyt Viktor, Romství jako znevýhodňující faktor, Socioklub výsledky výzkumu 2002-2003 nepublikováno

Frištenská Hana, Romské komunity v ČR – sociální nebo etnické vyloučení?, referát, přednesený na Konferenci společnosti sociální pracovníků, Olomouc 2003,

Pohořelská Alena, Romská komunita ve Vsetíně a její aspirace na vzdělání, Diplomová práce 2005/2006

Ivan Gabal a GaC, Analýza postojů a vzdělávacích potřeb romských dětí a mládeže, pro NROS Praha 2007

Zmapování a analýza sociální situace romské komunity na území hl.m. Prahy, Socioklub, pro Magistrát hl.m. Prahy, 2008

Východiska strategie boje proti sociálnímu vyloučení, Agentura pro sociální začleňování, Úřad vlády 2010

Tato studie byla financována v rámci projektu: Poradenské centrum pro Prahu 3, projektu podpořeného z prostředků Evropského sociálního fondu - operačního programu OPFA – Podpora adaptability;
Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti